

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему **ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ НА
ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0351-у-з,
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

Т. А. Кікош

Керівник канд. філол. наук, доц. Л. П. Бойко

Рецензент канд. філол. наук, доц. С. В. Сабліна

Запоріжжя

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*
Кафедра *української мови*
Рівень вищої освіти *магістр*
Спеціальність 035 “*Філологія*”
Освітня програма “*Українська мова та література*”
Спеціалізація 035.01 “*Українська мова та література*”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови
Р. О. Христіанінова

03 листопада 2022 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кікош Тетяні Анатоліївни

1. Тема роботи *Фразеологічні одиниці з компонентом на позначення кольору в українській мові*, керівник роботи *Бойко Лариса Петрівна*, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ від 20 травня 2022 року № 566-с.
2. Термін подання студентом роботи – 14.11. 2022 р.
3. Вихідні дані до роботи: *Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 1993. Кн.1-2. 980 с. ; Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя. 2001. 201 с.; Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с. ; Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів укр. мови. Київ : Довіра, 2004. 286 с. ; наукові праці Л. Авксентьєв, М. Алефіренка, І. Гуменюк, Т. Жук, О. Селіванової, Т. Семашко, Л. Скрипник, В. Ужченка та ін.*
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити).
 1. *Фразеологічні одиниці з компонентами на позначення кольору як об'єкт наукових досліджень.*

2. Семантична характеристика фразеологічних одиниць з компонентом “кольороназва”.
3. Лексико-граматична класифікація фразеологічних одиниць з компонентом “кольороназва”.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Бойко Л. П., доцент	06.12.2021	06.12.2021
Перший розділ	Бойко Л. П., доцент	03.01.2022	03.01.2022
Другий розділ	Бойко Л. П., доцент	04.04.2022	04.04.2022
Третій розділ	Бойко Л. П., доцент	20.06.2022	20.06.2022
Висновки	Бойко Л. П., доцент	03.10.2022	03.10.2022

6. Дата видачі завдання – 06.09.2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назви етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Жовтень – листопад 2021 р.	Виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	Жовтень – листопад 2021 р.	Виконано
3.	Написання вступу	грудень 2021 р.	Виконано
4.	Підготовка розділу 1 “Теоретичні засади дослідження фразеологічних одиниць з компонентом на позначення кольору”	Січень – квітень 2022 р.	Виконано
5.	Написання розділу 2 “Семантична характеристика фразеологічних одиниць з компонентом “кольороназва””	Квітень – червень 2022 р.	Виконано
6.	Написання розділу 3 “Лексико-граматична класифікація фразеологічних одиниць з компонентом “кольороназва””	Червень – жовтень 2022 р.	
7.	Формулювання висновків	Жовтень 2022 р.	Виконано
8.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Жовтень – листопад 2022 р.	Виконано
9.	Захист роботи	Грудень 2022 р.	

Студент

Т. А. Кікош

Керівник роботи

Л. П. Бойко

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер

С. В. Сабліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Фразеологічні одиниці з компонентом на позначення кольору в українській мові” містить 60 сторінок. Додатки – 13 сторінок.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано 368 фразеологізмів з компонентом “кольороназва”, які є мовним відображенням концептуального простору “світ людини”, опрацьовано 64 наукових джерела.

Об’єкт дослідження – підсистема фразеологічних одиниць з компонентом на позначення кольору в українській мові.

Предметом вивчення слугували фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” на позначення фізіологічного стану людини; характеристики людей за різними ознаками; понять, що утворилися внаслідок діяльності людини, та їх лексико-граматичні особливості.

Мета дослідження – комплексний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами на позначення кольору як окремого класу в організації фразеологічної системи української мови.

У процесі дослідження реалізувалися такі **завдання**:

1) обґрунтовано теоретичні засади дослідження фразеологічних одиниць з компонентом на позначення кольору в українській мові як складників національно-мовної картини світу;

2) виявлено склад фразем з компонентом на позначення кольору в українській мові;

3) здійснено класифікацію фразеологізмів з компонентом “кольороназва” за семантичною ознакою;

4) проаналізовано фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” з лексико-граматичного погляду.

Дослідження велося із застосуванням таких **методів і прийомів**: описовий метод з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ та метод компонентного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ній уперше проаналізовано фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” як цілісну систему, простежено, як у фразеологічних одиницях з “кольороназвою” відображається і закріплюється від покоління до покоління самобутня національно-мовна картина світу.

Сфера застосування: результати дослідження можуть бути використані у викладанні навчальних дисциплін “Сучасна українська мова” (розділ “Фразеологія”, “Синтаксис”), “Лінгвістичний аналіз тексту” та спецкурсах із фразеології, під час написання курсових і магістерських робіт, а також у школах різних типів на уроках української мови під час вивчення теми “Фразеологія української мови”.

Ключові слова: ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ “КОЛЬОРОНАЗВА, НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА КАРТИНА СВІТУ, КОЛЬОРОНІМИ, СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ, СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

ABSTRACT

The Master's qualification work "Phraseological units with a component of colour denoting in the Ukrainian language" contains 60 pages. The appendices – 13 pages.

368 phraseological units with the "colour name" component were selected for performing the qualification work. And also 64 scientific sources were processed.

The object of the study is a subsystem of phraseological units with a component for the colour designation in the Ukrainian language.

The subject of the study was the phraseological units with the "color name" component to indicate the person's physiological state; the people's characteristic according to various signs; concepts which were formed as a result of human activities and their lexical and grammatical features.

The aim of the study is a comprehensive analysis of the phraseological units with components for marking colour as a separate class in the organization of the Ukrainian phraseological system.

During the research, the following **tasks** were implemented:

1) the theoretical foundations of the study of the phraseological units with a component for the colour designation in the Ukrainian language as components of the national-linguistic picture of the world are substantiated;

2) the composition of a phrase with a component for the colour designation in the Ukrainian language was revealed;

3) the classification of phraseological units with the "colour name" component was carried out according to the semantic feature;

4) phraseological units with the "colour name" component were analyzed from lexical and grammatical points of view.

The research was conducted using the following **methods and techniques**: the descriptive method with its universal techniques of observation, systematization and interpretation of linguistic facts and phenomena, and the method of the component analysis.

Scientific novelty of the study is that for the first time, phraseological units with the "colour name" component were analyzed as a whole system based on the materials of phraseological dictionaries, and it was traced how the original national-linguistic picture of the world is reflected and fixed in the phraseological units with the "colour name from generation to generation.

Application Field. the results of the research can be used in teaching of the educational disciplines "Modern Ukrainian Language" (section "Phraseology", "Syntax"), "Linguistic text analysis" and special courses on phraseology, during the writing of the course and the master's theses, as well as in the Ukrainian language lessons during the studying of the topic "Phraseology of the Ukrainian language" in different types of schools.

Keywords: PHRASEOLOGISM WITH THE COMPONENT "COLOR NAME", NATIONAL-LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD, COLORONYM, SEMANTICS OF PHRASEOLOGISM, STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ	10
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ “КОЛЬОРОНАЗВА”	21
2.1. Фразеологізми на позначення фізіологічний стану людини.....	22
2.2. Фразеологізми, що характеризують людину за різними ознаками.....	25
2.3. Фразеологізми на позначення понять, що утворилися внаслідок діяльності людини	28
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ “КОЛЬОРОНАЗВА”	31
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54
ДОДАТОК А. СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ	61

ВСТУП

Упродовж останнього часу помітно зріс інтерес до системного вивчення фразеології, який ставить перед дослідниками проблему ідеографічного опису фразеологічного складу мови. Одним із перспективних напрямів в українській і зарубіжній лінгвістиці є вивчення проблеми глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою і національною ментальністю, розв'язання якої сприяє розкриттю механізмів відображення національної концептуальної картини світу певного народу у відповідній мовній картині світу. Дослідження української фразеології з позиції лінгвокультурології представлено в працях Н. Венжинович [9], О. Каракуці [19], О. Левченко [28], О. Назаренко [36], В. Ужченка [55] та ін.

Фразеологізми з компонентом “кольороназва” належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю, оскільки система “кольороназв” кожної мови відзначається певною неповторністю. Фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” є глибоким джерелом для вивчення національного менталітету та відображення світобачення народу і складають окрему підсистему фразеологічного фонду мови.

Фразеологічна система української мови є предметом дослідження, починаючи з праць О. Потебні і дотепер. Продовжуються спроби встановити категорійні ознаки фразеологічної одиниці, існують різні погляди на ідеографічну, генетичну, граматичну класифікації тощо. Фразеологія – багатюще джерело для пізнання національної культури, бо саме в цій системі найбільше фіксуються певні традиційні настанови та орієнтири суспільства, які передаються з покоління в покоління. Тому постійно проводяться різноманітні дослідження щодо вираження національного менталітету через фразеологізми.

Зіставним аналізом семантики фразеологізмів з компонентом “кольороназва” у різних мовах займалися І. Гуменюк та Л. Ковбасюк [див. 12; 20]. Дослідниці зробили висновки, що кожній мові, крім усього іншого вживаних

фразеологізмів, що у свою чергу мають свою мовну специфіку, належать ще й своєрідні фразеологізми з компонентом “кольороназва”, що позначають поняття, притаманні тільки певному народу. Об’єктом дослідження О. Кучерук стала семантика фразеологічного цілого, до складу якого входить кольороназва, у зіставленні з вільним слововживанням відповідної колірної лексики [див. 27]. Такий підхід передбачає визначення особливостей значеннєвої природи слів-кольороназв у мові та мовленні. Дослідниця Т. Семашко проаналізувала особливості семантики та функціонування слів-колоративів в українській фразеології [див. 47]. Фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” як репрезентанти мовної картини світу українців схарактеризовані в статті Л. Бойко і С. Сабліної [див. 6]. Аналіз семантики фразеологічних одиниць з компонентами на позначення кольору представлений у науковій розвідці Т. Жук [див. 14].

Незважаючи на значний інтерес до вивчення фразеологічних одиниць з компонентами на позначення кольору, вони все ще потребують подальшого вивчення в плані тематичного членування, виявлення семантичних та граматичних критеріїв класифікації, а також вивчення специфіки кольоросприймання українським народом, а саме, яким кольорам надається перевага, яким кольорам приписується негативне чи позитивне емоційне забарвлення. У цьому й полягає **актуальність обраної теми.**

Об’єкт дослідження – підсистема фразеологічних одиниць з компонентом на позначення кольору в українській мові.

Предметом вивчення є фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” на позначення фізіологічного стану людини; характеристики людей за різними ознаками; понять, що утворилися внаслідок діяльності людини, та їх лексико-граматичні особливості.

Мета дослідження – комплексний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами на позначення кольору як окремого класу в організації фразеологічної системи української мови.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання:**

- 1) обґрунтувати теоретичні засади дослідження фразеологічних одиниць з компонентом на позначення кольору в українській мові як складників національно-мовної картини світу;
- 2) виявити склад фразем з компонентом на позначення кольору в українській мові;
- 3) здійснити класифікацію фразеологізмів з компонентом “кольороназва” за семантичною ознакою;
- 4) проаналізувати фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” з лексико-граматичного погляду.

Методи дослідження: Об’єкт, предмет, мета та конкретні дослідницькі завдання зумовили вибір методів і прийомів дослідження. У роботі основним є описовий метод з його універсальними прийомами спостереження, систематизації та інтерпретації мовних фактів і явищ. Описовий метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Добір фактичного матеріалу здійснювався методом суцільної вибірки. Для уточнення семантики фразем використано метод компонентного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ній уперше проаналізовано фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” як цілісну систему, простежено, як у фразеологічних одиницях з “кольороназвою” відображається і закріплюється від покоління до покоління самобутня національно-мовна картина світу.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні навчальних дисциплін “Сучасна українська мова” (розділ “Фразеологія”, “Синтаксис”), “Лінгвістичний аналіз тексту” та спецкурсах із фразеології, під час написання курсових і магістерських робіт, а також у школах різних типів на уроках української мови під час вивчення теми “Фразеологія української мови”.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ

В останні десятиріччя в українському мовознавстві посилилась увага до вивчення фразеологічних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті.

Фразеологізми як знаки культури марковані культурно-семіотичною значущістю, становлять собою знаки-мікроконтексти і є ментально-структурною презентацією найрізноманітніших кодів культури. Усвідомлення людиною культурної значущості, утіленої у фразеологічних знаках-мікроконтекстах, рефлексивне. Фразеологізмам властива неоднакова деталізація різних концептуальних просторів. Детально структурованими в українській фразеології є такі концептуальні сфери, як: зовнішні і внутрішні риси людини, фізичні ознаки, емоції, її інтелектуальні здібності, моральні категорії, психічна й мовленнєва діяльність, фізіологічні потреби, суспільні та родинні стосунки. Загострена увага фразеології до концептосфери життя в численних його виявах і концептосфери смерть, у межах якої виділяється, зокрема, мікрофразеологія, найтісніше пов'язана з локативами як ядерними їх елементами [див. 55].

Одним із перспективних напрямів у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці є вивчення проблеми глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою і національною ментальністю, розв'язання якої сприяє розкриттю механізмів відображення національної концептуальної картини світу певного народу у відповідній мовній картині світу. Вивчення взаємозв'язку мови і національної культури, а також його відображення у мовних одиницях набуло особливої ваги за останні десятиліття, які позначалися виокремленням та формуванням самостійної науки в галузі лінгвістики – лінгвокультурології, у межах якої плідно працює низка видатних мовознавців сучасності (В. Маслова, В. Постовалова, В. Телія та ін.) [див. 20, с. 267].

Проблеми взаємодії мови і культури, впливу етнокультурних, етнопсихологічних, етносоціальних чинників на мовні процеси викликають останнім часом посилений інтерес з боку як мовознавців, так і вчених інших галузей знань – культурологів, етнологів, психологів, філософів, фольклористів, міфологів. Для представників мовознавчої науки центральним стає опрацювання за допомогою лінгвістичних методів широкого кола питань текстової компетенції народної культури, народної психології, міфотворчості, з включенням у поле зору таких об'єктів позамовної дійсності, як побут, природа, обряди, традиції, міфічні образи тощо в категоріях мовленнєвих стереотипів [див. 24, с. 25].

Фразеологія і фразеотворення не можуть залишитися осторонь такого напряму досліджень, бо саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно. Специфіка народного мислення, світосприйняття та світобачення найповніше відбивається саме у фразеологічних одиницях мови, особливих елементах мовної картини світу, тому фразеологія є справжньою скарбницею народної мудрості і народної філософії [див. 20, с. 268].

Особливість фразеологічного складу мови полягає в тому, що фразеологія виділяє насамперед інтенсивність дій, ознак матеріальної й духовної картини світу. Абсолютна більшість фразеологічних одиниць стилістично маркована, семантика їх структурно ускладнена, у них спостерігається процес “згущення думки” (О. Потебня), їм властива характеризувальна функція, причому більшість із них пейоративно забарвлена, тобто вони характеризують насамперед негативні риси людини, процесів, фактів. Вони зазвичай емоційно насажені, виконують оцінну функцію. Фразеологічна репрезентація світу відрізняється від лексичної “більшою архаїчністю, міфологізованістю” [41, с. 32]. Проте існує низка фразеологізмів, які виконують номінативну функцію. О. Левченко вважає, що вони виконують суто номінативну функцію, демонструють навіть “повну відсутність експресивності” [цит. за 60, с. 345].

Останнім часом фразеологічні одиниці з кольоронімами все більше привертають увагу сучасних мовознавців (Л. Бойко, С. Сабліна [6], І. Гуменюк [12], Т. Жук [14], Л. Ковбасюк [20], О. Кучерук [27], Л. Лонська [30], Т. Семашко [47] та ін.). Колір є невід'ємною частиною світосприйняття людини, що також відбивається в мові народу і водночас відображає ментальність, світогляд та духовну культуру народу, що особливо яскраво виявляється у фразеологічних одиницях мови. У фразеологізмах у національній пам'яті закріплювались від покоління до покоління самотні національно-мовна картина світу. Фразеологізми з компонентом “кольороназва” належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самотністю [див. 20, с. 268]. Специфіка народного мислення, світосприйняття та світобачення найповніше відбивається саме у фразеологічних одиницях мови.

Об'єктом дослідження О. Кучерук стала семантика фразеологічного цілого, до складу якого входить “кольороназва” у зіставленні з вільним слововживанням відповідної колірної лексики. Такий підхід передбачає визначення особливостей значеннєвої природи “слів-кольороназв” у мові та мовленні.

Л. Ковбасюк зробила спробу зіставити вживання “кольоронімів” у складі фразеологізмів двох мов: англійської та німецької, дійшовши висновку, що в обох мовах існують такі фразеологізми з кольороназвами, які позначають однакові складники понять і в яких використовуються однакові кольори. Це пояснюється тим, що відповідним “кольороназвам” в обох культурах властива однакова колірна символіка та деякою мірою однаковий конотативний компонент. По-друге, до складу фразеологічних одиниць, які позначають однакові складники концептуального простору (у авторки статті це “світ людини”), часто входять і “кольороназви”, бо як символічне використання, так і конотативний компонент значення “кольоронімів” у зазначених мовах не завжди збігається. По-третє, не всі базові концепти відображаються у фразеологічних одиницях обох мов за допомогою компонента “кольороназва”,

що свідчить про культурно-національну своєрідність використання системи кольороназв обох мов. Зіставний аналіз фразеологічних одиниць з “кольороназвою” у цих мовах показав, що їм відводиться вагоме місце в національно-мовній картині світу німецького та англійського народів, вони національно-специфічно відображають концептуальний простір “світ людини” [20, с. 272].

І. Гуменюк на матеріалі англійської та української мов простежила вживання “кольоронімів” у складі фразеологізмів. Дослідниця прийшла до висновку, що, незважаючи на деякі розбіжності у вживанні “кольороназв” у досліджуваних мовах, переважна більшість фразеологічних одиниць, що містять назви кольорів, при перекладі на українську зберігають свою структуру [див. 12, с. 217].

Проблеми символічної семантики кольору постійно привертають увагу етнографів, мистецтвознавців, мовознавців (М. Сурипа, Г. Яворська, О. Кучерук, І. Гуменюк, Л. Ковбасюк). Мовні концепти кольору в зіставному аспекті досліджує Г. Яворська. Спираючись на висновки А. Вежбицької про важливість урахування сталих асоціативних зв'язків між концептом кольору і його прототипом, Г. Яворська розвиває цю думку й зазначає, що для основних позначень кольорів прототипи їх (небо, вода, рослинність, вогонь, кров) водночас є архетипами, тобто потужними міфологічними і міфопоетичними символами. З огляду на це дослідниця робить припущення, що певні риси архаїчної концептуалізації можуть позначатися на семантиці назв кольорів, пов'язаних з відповідними архетипами, і вважає за потрібне брати до уваги такі зв'язки для несуперечливої інтерпретації особливостей мовних концептів кольору [див.: 66, с. 42–43].

Для кожної мови буде різним психологічне тлумачення кольорів, яке позначиться на перекладі фразеологічних одиниць. За результатами дослідження І. Гуменюк, розбіжності у сприйманні певним народом докільля безпосередньо впливають на кількість фразем з одним і тим самим кольором у різних мовах. Для української фразеології нехарактерним виявився

“кольоровім” коричневий, у свою чергу в англійській фразеології відсутні такі “кольоропозначення” як рябий, рудий та сивий. Останній взагалі відсутній в англійській мові, а в українській є досить поширеним. Також, як відомо, в англійській мові для позначення синього, блакитного та голубого існує лише один кольоронім – blue, який, як не дивно, виявився більш вживаним в англійській мові ніж всі вищезазначені його еквіваленти в українській мові [див.: 12, с. 214].

На думку І. Гуменюк, символічне значення кольору – це культурний компонент концептуальної структури “кольоропозначень”. Входження культурно-символічного значення в семантичну структуру “кольоропозначень” здійснюється в мовленні як кристалізація додаткових змістів або повне переосмислення семантики “кольоропозначення” на основі тих чи тих культурно-символічних уявлень [див. 12, с. 214].

Символічні аспекти семантики колірних концептів сягають своїм корінням до колірних символів із попередніх пластів культури. Дослідження В.У.Тернера показали, що в примітивних спільнотах переважали колірні уявлення, побудовані на своєрідній дихотомії відчуття кольору, яка, на думку автора, вміщується в тричленну класифікацію, що є її окремим випадком. В уявленні носіїв примітивних культур основними кольорами були чорний, білий та червоний (саме ці кольори найбільше представлені у фразеології української мови), у своїй сукупності символізували ритуал ініціації. По суті, колірна тріада – це архетип людини як процес переживання насолоди та болю, а її символіка, таким чином, похідна від фізіологічного досвіду. Як бачимо, семантика кольору в цьому сенсі слугує доказом антропометричності концептуальної і, відповідно, мовної картини світу. Як символічні, так і емотивно-оцінні компоненти семантики полярних білого і чорного кольорів були в більшості випадків однозначні, а сучасна традиційна символіка і емотивно-оцінна семантика білого та чорного кольорів “успадковані” з минулих культур практично без змін [див.: 12, с. 214].

Червоний колір у класифікації Тернера був амбівалентним: з одного боку, він був спрямований до життя, з іншого – до смерті, але в обох випадках співвідноситься з кров'ю. Так само у фразеології – *червона юшка* ‘кров’ [50, 157].

За даними І. Кардигос, середньовічний образ червоного кольору на білому фоні є втіленням абсолютної краси. У фразеології: *кров з молоком* – ‘рум’яний та здоровий, гарний’ [61, с. 501].

Н. Клименко, розглядаючи окремі питання, пов'язані з колірною лексикою, звертає увагу на безбарвні кольори – білий і чорний, крізь призму яких визначався світогляд первісної людини. Згодом з'явився червоний колір (на межі темного і світлого), за ним зелений і синій [див. 27, с. 40]. Цим, зрештою, можна пояснити переважне вживання саме названих кольорів у фразеологізмах. Про те, що наші предки спочатку відрізняли три барви – червону, жовто-зелену, синю або сизу, зазначає також Г. Півторак [див. 27, с. 40]. Асоціативно переосмислюючи значення кольорової гама навколишнього світу, попередні покоління зіставляли його з манерою поведінки і вчинками людей, а потім узагальнювали це засобами мови відповідно до комунікативної ситуації. Синтаксичне поєднання колірної лексики з іншими словами підпорядковується екстралінгвістичним закономірностям і відображає структуру мислення народу. Своєрідність форм і способів цього мислення значною мірою виявляється в узагальнено-образній системі фразеологізмів. Розмаїття думок у фразеологізмах передається різними способами: за допомогою метафоричної інтерпретації відношень між об'єктами дійсності (*біла ворона* – пряме лексичне значення компонентів фраземи переосмислюється й асоціюється з людиною, яка виділяється серед інших чимось незвичайним), за допомогою означальних (*білі ночі* – ‘літні ночі на півночі, коли вечірній присмерк зливається зі світанком’) і компаративних (*білий як стіна* – ‘переляканий’) зв'язків [25, с. 52].

У фраземах найчастіше вживаються назви чорного і білого кольорів. Прикметник “чорний” (синонім темний) у свідомості народу опозитивний до

“білий” (синонім світлий). Як антонімічні ці назви функціонують і у фразеологізмах: *видати чорне за біле* – ‘витлумачити що-небудь не так, як у дійсності, а навпаки’ [61, с. 29], *чорним по білому (написано)* – ‘ясно, виразно, зрозуміло’ [50, с. 766]. Значення таких зворотів зумовлюється вторинною лексико-граматичною семантикою назв чорної і білої барви в комплексі всього виразу.

Оцінка білого кольору, передана у фразеологізмах, не завжди однозначна, пов’язана з позитивними асоціаціями, як, скажімо, у сполученні з іменниками “день”, “світ”: фразема *білий світ* [50, с. 632] означає ‘все навколишнє, предмети, явища природи, соціальне становище’, *на білому світі* – ‘на землі, серед людей’ [50, с. 981], *серед білого дня* – ‘вдень, повсякчас’ [61, с. 787], але дієслово “нудити” вносить у фразеологізм негативне емоційне забарвлення: *білим світом нудити* – ‘нидіти, не знаходити собі місця, не бачити сенсу життя’ [50, с. 507]. З негативним підтекстом сприймаються й інші фразеологізми, у яких використовується “кольороназва” білий: *біла гарячка* – ‘гостре психічне захворювання, що настає після довготривалого пияцтва і супроводиться маренням, галюцинаціями хворого’ [61, с. 95], *біла пляма* – ‘недосліджені райони’ [61, с. 649], *шити білими нитками* – ‘робити що-небудь невміло, невдало, незграбно’ [61, с. 30]. Очевидно, невідповідність між позитивним асоціативним полем білого кольору й узагальнено-образним значенням деяких фразеологізмів, у складі яких є ця “кольороназва”, певною мірою зумовлюється домінуванням значення граматичного центру, колірною лексика при цьому доповнює переосмислене лексичне значення стрижневого слова.

Зіставлення ознаки чорного кольору і тяжких хвилин у житті лягло в основу фразеологізму *на чорну годину* [61, с. 178] як символу крайньої матеріальної скрути. Коли говорять *про чорну годину (чорний день)* [61, с. 178], то мають на увазі не колір, а щось набагато глибше.

Більшій образності й конкретності набуває ознака колірної лексики у фразеологізмах, побудованих на порівнянні: *білий як крейда* – ‘пополотнілий,

зблідлий’ [61, с. 101], *працювати як чорний віл* – ‘багато працювати’ [37, с. 301]; *чорний як сім галок* – ‘дуже чорний’.

Наведені приклади свідчать, що прикметники-кольороназви в складі фразеологічного цілого відображають “синтез логіко-інтуїтивних форм і способів пізнання світу” [27, с. 41].

Самі по собі та в потоці мовлення назви кольорів викликають індивідуальні асоціації, які залежать від настрою, життєвого досвіду, рівня розвитку тощо. Але тематичне поле вражень для носіїв мови, як правило, збігається. Найбільше асоціацій, наповнених різним емоційним змістом, викликають “сонячні” кольори: червоний, жовтий, жовтогарячий, а також нейтральні.

Наведені приклади унаочнюють особливу роль назв кольорів у складі фразеологізмів і показують зображувально-виражальні можливості рідної мови. Яскравість вираження думок за допомогою колірної лексики у складі сталих сполучень пов’язується із системою символічних уявлень народу. Отже, використання колірної лексики у фраземах зумовлювалося особливостями образного світосприйняття.

Смислова структура “колірної” лексики у фразеологізмах ускладнюється за рахунок поєднання образності й узагальненого значення, що служить вираженням внутрішнього світу носіїв мови, їхнього менталітету, багатовікового досвіду народу. Назви кольорів відіграють важливу роль у створенні образів, різнобарвних зорових картин у свідомості реципієнта. Реалізація образної природи “кольороназв” у мовленні зумовлюється потенційними можливостями рідної мови, її художньо-естетичною і пізнавально-інформативною функціями [див. 27, 40–42].

В основі “кольороназви” як складника фразеологізму відображається характер сприйняття певних ознак і зв’язків певного предмета, явища з іншими реаліями, рівень народного досвіду в пізнанні світу. Наприклад, вираз *тримати в чорному тілі* – ‘обходитися з ким-небудь суворо, гнобити його, погано годуючи й одягаючи’ [61, с. 228] служить вираженням глибоких внутрішніх

зв'язків між значенням чорного кольору і способом життя; семантика “кольороназви”, що увиразнює основну думку, переосмислилася й набула нових специфічних рис та властивостей.

Входячи до складу фразеологізмів, назви кольорів у деяких випадках втрачають своє первинне значення (ознака кольору) і набувають зовсім інших семантичних відтінків. У деяких фразеологічних одиницях можна виокремити значення компонента, в інших же це неможливо, оскільки взаємодія всіх компонентів породжує її значення. Семантика кожного з компонентів по-різному виявляється в різних типах фразеологізмів [див. 27, с. 41].

Фразеологізми з “кольороназвами” у складі фразеологічної системи мови були ідеографічно описані дослідниками-мовознавцями.

Досвід ідеографічного опису мовних одиниць на матеріалі української фразеології узагальнюється в працях М. Алефіренка, М. Демського, А. Івченка, Н. Коваленко, Ю. Прадіда, П. Редіна та ін.

Ю. Прадід пропонує таку ієрархічну структуру ідеографічної класифікації фразеологічних одиниць: синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – ідеографічна група – ідеографічне поле – архіполе [43, с. 40]. Вихідною одиницею аналізу фразеологічних одиниць й об'єктом їх вивчення в монографії “Східноукраїнська фразеологія” обрано варіантно-синонімічну групу, яка у свою чергу структурована на рівні варіантів, синонімів, структурно-семантичних моделей, включає ареальні фразеологічні одиниці з різною суб'єктною проекцією й об'єктним поширенням, різні, але співвідносні поняття [58].

Базуючись на мотивації ідіом, можна реконструювати в підсумку картину життя того чи того народу, відбиту “дзеркалом фразеології” [28, с. 55].

Попередній аналіз фразеологічного складу української мови, апробований різними дослідниками, розподіл на ідеографічні групи та досвід ідеографічної класифікації фразеологізмів східнослов'янських і східностепових говірок Донбасу В. Ужченка [див. 58, 105–208] дозволили запропонувати в найзагальнішому плані таку ономасіологічну систематизацію української

фразеології. Усі фразеологічні одиниці В. Ужченко розділив між трьома фразеотематичними групами: “Людина”, “Абстрактні відношення” й “Природа”. У межах фразеотематичних груп виділяються фразеосемантичні поля. У межах названих полів виокремлюються варіантно-синонімічні групи, а останні представлені фразеосемантичними рядами (синонімічні й варіантні ряди), уписаними в структурно-семантичні й мотиваційні моделі. Відповідно, кожна модель окреслена фразеотематичною групою, варіантно-синонімічним полем і варіантно-синонімічною групою [див. 58, с. 115].

Фразеотематична група “Людина” структурується так: фразеотемантичне поле “Людина як жива істота”; фразеотемантичне поле “Людина як розумна істота”; фразеотемантичне поле “Людина як суспільна істота”.

Фразеотемантичне поле “Людина як жива істота” представлена декількома фразеосемантичними полями: фразеосемантичне поле “Зовнішній вигляд”: фразеосемантичне поле “Фізичний стан”: фразеосемантичне поле “Психічний стан”; фразеосемантичне поле “Одяг”; фразеосемантичне поле “Рух”. Фразеотемантичне поле “Людина як розумна істота” включає такі фразеосемантичні поля: фразеосемантичне поле “Розум”: фразеосемантичні поля “Емоції, почуття, стан”: фразеосемантичне поле “Характер, поведінка”. Фразеотемантичне поле “Людина як суспільна істота” об’єднує фразеосемантичні поля: “Стосунки між людьми”, фразеосемантичне поле “Зовнішній вигляд” у свою чергу включає ряд варіантно-синонімічних груп, як-от варіантно-синонімічні групи “дуже високий”, варіантно-синонімічні групи “дуже товстий”, варіантно-синонімічні групи “дуже худий”, варіантно-синонімічні групи “лисий”, варіантно-синонімічні групи “дуже брудний”, варіантно-синонімічні групи “некрасивий”, “невродливий”, варіантно-синонімічні групи “одутлий”. Фразеосемантичне поле “Фізичний стан” об’єднує варіантно-синонімічні групи “триматися виструнчено”, “дуже голодний”, “вагітна”, “дуже мерзнути”. Фразеосемантичне поле “Психічний стан” складається з варіантно-синонімічних груп “сміятися”, “боятися”; фразеосемантичне поле “Одяг” – з варіантно-синонімічних груп “личити / не

личити”, “неохайний”; фразеосемантичне поле “рух” – з варіантно-синонімічних груп “зникнути”, “вискочити”, “почувати себе незручно”.

Отже, на сучасному етапі вивчення національної фразеології апробуються різні схеми їх ідеографічного опису, ведуться спроби представити як загальномовну фразеологічну картину світу, так і ареальні фразеологічні картини, які можуть бути зафіксовані відповідними ідеографічними словниками. За В. Ужченком, “антропонімічність фразеологічного фонду, добре розвинені шари пейоративної фразеології складають навіть певні фразеологічні універсалії. Упорядкування таких розрядів і спостереження над їх конкретним наповненням відкриває панорамну ретроспективну картину прототипів як окрему культурно-національну ланку загальноукраїнського континууму” [58, с. 258].

Фразеологізми з компонентом “кольороназва” набувають широкої популярності у вивченні мови через призму дослідження мовної картини світу, бо саме фраземи з “кольоронімами” відтворюють специфічне світовідчуття українського народу та відкривають широкі можливості для зіставного мовознавства.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ “КОЛЬОРОНАЗВА”

Матеріал дослідження становлять 368 фразеологічних одиниць з компонентом на позначення кольору, які є мовним відображенням концептуального простору “світ людини”. Відомо, що людина, людський чинник є важливим атрибутом будь-якої мовної картини світу, оскільки виникнення мовних одиниць пов’язане з принципом антропоцентризму, тобто для опису розміру, форми, положення у просторі тощо людина використовується в мові як точка відліку [20, с. 269].

Фразеологічні одиниці з компонентом на позначення кольору належать до тієї частини номінативного складу мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю, оскільки (хоча відчуття кольору є об’єктивним для всіх людей) система “кольороназв” кожної мови характеризується певною неповторністю та самобутністю [20, с. 269]. Фразеологізми, у складі яких міститься назва кольору, супроводжують та характеризують майже всю людську діяльність, світ навколо людини та саму людину. Колір, як невід’ємна частина сприйняття людиною світу, пронизує фразеологію української мови та влучно й доцільно передає всі характеристики людського життя.

Фразеологізми з компонентом “кольороназва” унаочнюють особливості функціонування назв кольорів у фразеологізмах і показують зображувально-виражальні можливості рідної мови. Яскравість вираження думок за допомогою колірної лексики у складі сталих сполучень слів пов’язується із системою символічних уявлень народу. Отже, використання колірної лексики у фраземах зумовлювалося особливостями образного світосприйняття.

Смислова структура колірної лексики у фразеологізмах ускладнюється за рахунок поєднання образності й узагальненого значення, що служить

вираженням внутрішнього світу носіїв мови, їхнього менталітету, багатовікового досвіду народу. Назви кольорів відіграють важливу роль у створенні образів, різнобарвних зорових картин у свідомості реципієнта. Реалізація образної природи “кольороназв” у мовленні зумовлюється потенційними можливостями рідної мови, її художньо-естетичною і пізнавально-інформативною функціями.

Українському народові притаманна спостережливість, особливо за людьми навколо, за собою (внутрішнім станом, поведінкою, реакцією на зовнішні подразники) та специфічне відтворення свого сприйняття довкілля рідною мовою через фразеологізми. В основі семантичної опозиції мовного моделювання картини світу крізь призму “добре-погане” використовуються переважно білий і чорний кольори, проте й інша кольорова гама та відтінки широко використовуються у фразеології української мови. Вживаються навіть специфічні кольори, що притаманні тільки українському народові, як-от рудий, рябий, сивий.

Усі фразеологізми з компонентом, що позначає колір, дуже влучно характеризують, перефразовують чи описують світ людини. Серед них можна виділити такі основні групи: фразеологізми, що характеризують фізіологічний стан людини, фразеологізми, що характеризують людину за різними ознаками, фразеологізми на позначення понять, що утворилися внаслідок діяльності людини.

2.1. Фразеологізми на позначення фізіологічного стану людини

Велику групу фразеологічних одиниць з компонентом-назва кольору складають фраземи на позначення фізіологічного стану людини. Серед них виділяємо такі підгрупи:

- тіло, а саме фізіологічна рідина: **червона юшка** [50, с. 157];
- зовнішність, фразеологізми дають характеристику людини з погляду сприйняття її іншими людьми: *як коняка сива* [59, с. 172], *метр*

(метир) шкури, ложка **синьої** крові [59, с. 206], **красна** дівця [37, с. 203], **білий** як крейда [61, с.101];

- фізіологічна реакція на щось, а саме на позначення різних дій-реакцій на зовнішні подразники, внутрішні переживання чи зумовлені життям обставини:

- ✓ плач: за **сльозами** (сльозами) **світа** (світу) **білого** не бачити [61, с. 20];

- ✓ відчуття холоду: руки **посиніли** [61, с. 680], **схопити жовтиків** [59, с. 131], **синькою** торгувати [59, с.131], **синіх** птахів ловити [59, с. 258], **зеленку** продавати [59, с. 131], **синьку** продавати (торгувати) [59, с. 131];

- ✓ старість: до **білого** волосу [61, с. 30], доживати до **білого** волосу [61, с. 30], до **сивого** волосу [50, с. 137], до **сивини** [50, с.137], до **сивої** коси [50, с. 247], до першої **сивини** [50, с. 937];

- ✓ втома: **світу білого** не видно [61, с. 30], аж **білий** світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) (закрутився, завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т.ін.) [61, с. 782], світ **білий** закрився (замкнувся) [61, с. 784], **чорно** перед очима [61, с. 594], в очах **зеленіє** (жовтіє) [61, с. 332], аж **червоні** вогні в очах мигтять (блискотять) [61, с. 137], в очах **жовтіє** (жовкне, зеленіє) **пожовтіло** (позеленіло) [61, с. 296], в очах **рябіє** [61, с. 483], в очах замигтіли **білі** метелики [50, с. 505];

- ✓ стан сильного сп'яніння: до **блакитного** змія [61, с. 35], до **зеленого** змія [61, с. 339], до **зелених** чортиків [61, с. 332], бути в гостях у **зеленого** змія [59, с. 139];

- ✓ розгубленість: як з **білої** гарячки [61, с. 30];

- ✓ смерть: покидати **білий** світ [61, с. 353], прощатися з **білим** світом [61, с. 30], як (мов, ніби) **руда** миша (миш) зимою [61, с. 490], **амінь** могила, **чорний** гроб [62, с. 10], віднести на **зелений** клин [59, с. 59], готують (купити) **білі** тапки [59, с. 302], скоро **білі** тапки одягне [59, с. 30], скоро будуть (куплять) **білі** тапки [59, с. 302], пора вдягти (надягнув, вбуває) **білі**

тапки [59, с. 302], *скоро побачим у білих тапках* [59, с. 302], *треба подарить білі тапки* [59, с. 302], *у білі тапки пора* [59, с. 302].

- людські хвороби, деякі фразеологізми є застарілими назвами хвороб: *чорна смерть* [61, с. 834], *білини об'їстися* [59, с. 40], *з Білої гори втік* [59, с. 92], *поїхати (пора) на Білу гору* [59, с. 94], *напитися молока з-під чорної кобили (корови)* [59, с. 212], *чорна хвороба* [21, с. 167], *біла гарячка* [61, с. 95].

Різнобарвності та ще більшої емоційності фразеологічні одиниці набувають завдяки явищу синонімії та антонімії. “Фразеологізми та їх варіанти, як і взагалі весь фразеологічний фонд, глибоко розкриває самобутній характер української мови. Усі структурні заміни фразеологічних виразів, поява численної кількості різних синонімічних варіантів надають мові експресії, певного емоційного забарвлення та стилістичної виразності” [21, с. 5]. Не виняток і фразеологізми з “кольоронімами”, тільки до фразеологізму на позначення смерті зафіксовано дванадцять синонімів, значна кількість синонімів наявна до фразеологічних одиниць, що означають досить поширені поняття в людському житті. Наприклад, фразеологізм на позначення аристократичного походження людини *біла кість* [61, с. 378] має синонім у *жилах тече голуба (блакитна) кров* [61, с.188], фразеологізм *покидати білий світ* [61, с. 353], що позначає ‘смерть’ має цілий ряд синонімів: *прощатися з білим світом* [61, с. 30], *як (мов, ніби) руда миша (миш) зимою* [61, с. 490], *амінь могила, чорний гроб* [62, с. 10], *віднести на зелений клин* [59, с. 59], *готують (купити) білі тапки* [59, с. 302], *скоро білі тапки одягне* [59, с. 30], *скоро будуть (куплять) білі тапки* [59, с. 302], *пора вдягти (надягнув, вбуває) білі тапки* [59, с. 302], *скоро побачим у білих тапках* [59, с. 302], *треба подарить білі тапки* [59, с. 302].

2.2. Фразеологізми, що характеризують людину за різними ознаками

Найбільшу групу фразеологізмів з “кольороназвою” складають стійкі вирази, що характеризують людей за різними ознаками, серед них можна виділити такі варіантно-синонімічні групи:

- походження: *біла кість* [61, с. 378], *у жилах тече голуба (блакитна) кров* [61, с. 378], *сіра свита* [61, с. 781];
- недосвідченість: *ходити з темними очима* [61, с. 594], *молодий та зелений* [61, с. 332], *жовтороте пташеня* [61, с. 191], *зелено під носом* [62, с. 50], *в голові зелені овочі* [59, с. 87], *зелений півень* [59, с. 241], *хвіст зелений* [59, с. 320];
- досвідченість, мудрість: *сива борода* [50, с. 57];
- риси характеру людини:
 - ✓ наївність: *бачити (все) в рожевому світлі* [61, с. 19], *дивитися крізь рожеві окуляри (скельця, рожеву призму)* [61, с. 236], *думать про зелених горобців* [62, с. 40], *дивитися через темні окуляри* [50, с. 787];
 - ✓ несхожість на інших (виділяється серед інших): *біла ворона* [61, с. 29];
 - ✓ злість: *аж у роті чорно* [61, с. 762], *в (у) роті чорним бархатом вислано* [62, с. 25], *сатана – зелені очі* [62, с. 126], *сатана з зеленими очима* [62, с. 126], *у носі чорно* [59, с. 221], *жовчна печінка* [59, с. 239], *чорна душа* [37, с. 391], *чорна година* [61, с. 178], *щоб прийшла чорна година* [61, с. 178], *дивитися самим білим* [59, с. 40], *чорна злість* [37, с. 273], *чорної пам'яті* [61, с. 605];
 - ✓ несповна розуму, божевільність: *зеленим скошений* [62, с. 50], *не в бой, не в строй, не в Красну Армію* [59, с. 43], *у голові синій туман* [59, с. 90], *з жовтою карткою* [59, с. 146], *жовта карточка у кого-небудь* [59, с. 148], *з білої хати* [59, с. 316], *зеленим скошений* [62, с. 50], *з резевією на білу гору їхати* [59, с. 264], *поїхати на білій кобилі* [59, с. 162], *зеленки напитися (купувати, продавати)* [59, с. 131];

- ✓ крикливість, недалекість: як *Манька білолучанська* [59, с. 198];
- ✓ однаковість: *обоє рябоє* [61, с. 579];
- ✓ суха, черства жінка: *синя панчоха* [61, с. 607];
- ✓ пихатість: *і (й) на рябій козі не під'їдеш* [62, с. 61];
- ✓ скупість: *жаба зелена* [59, с. 126];
- ✓ хитрість: *з зеленою мухою в носі* [59, с. 215];
- ✓ ледарство: *прохідник про Краснодару* [59, с. 257], *тинятися по білому світі* [37, с. 275];
- ✓ невдячність: *чорна невдячність* [37, с. 381];
- ✓ мстивість, підступність (у фразеологізмах виражається через відповідні фізичні дії): *пускати червоного півня* [61, с. 629], *дати вишневих капель* [62, с. 32];
 - ✓ підступність: *зав'язано білий світ (китайкою)* [61, с. 301], *чорне діло* [61, с. 247], *чорна справа* [61, с. 247];
 - ✓ забезпеченість: *сидіти на красному стільці* [59, с. 297];
 - ✓ примхливість: *захотіти хліба чорного з маслом машинним* [59, с. 321], *захотіти рожевого слоника* [59, с. 287];
 - ✓ байдужість: *куди ряба витягне* [62, с. 71], *зелено-рожеве* [59, с. 137];
 - ✓ сором'язливість: *аж п'яти почервоніли* [62, с. 8], *почервоніти як рак* [37, с. 225];
 - ✓ суворість, терор: *держати (тримати) в чорному тілі* [61, с. 228], *дійти (доводити) до білого жару* [37, с. 215];
 - ✓ працьовитість: *робити як чорний віл* [37, с. 301];
 - ✓ взаємодопомога: *давати (дати) зелену вулицю* [61, с. 206], *зелена вулиця* [61, с. 161];
 - ✓ скритність: *темний ліс* [50, с. 451];
 - ✓ невідповідність до чогось: *немає зеленого поняття* [59, с. 251];
 - певні дії людини, що передають риси характеру, настрої, вдачу, долю.

Значення фразеологізмів цієї групи тісно пов'язане з дією, водночас є безпосередньою характеристикою людини, зокрема:

- ✓ одружуватись з поганими наслідками: **чорний** віл на ногу наступив [61, с. 129];
- ✓ навмисне провалювати якусь справу: *різати по чорному* [62, с. 121];
- ✓ не виходити заміж довго: **сивіти** (*посивіти, засидітися*) в дівках (*дівкою*) [50, с. 703];
- ✓ жити, погано жити (в нестатках): *зелену топтати* [61, с. 890], *перебиватися на чорному хлібі* [17, с. 187], *про (на) чорну годину* [61, с. 178], *про (на) чорний день* [61, с. 226];
- ✓ говорити, щоб справити враження: *до (для, задля, ради) красного слова (слівця)* [61, с. 394];
- ✓ комусь нічого не дісталось: *два білих, а третій, як сніг* [62, с. 34];
- ✓ навмисне затягування судової справи: *сховать під червоне сукно* [62, с. 135].
- ✓ не проголосувати за когось: *прокотити (прокотати) на вороних (з вітерцем)* [50, с. 945];
- ✓ помістити до психлікарні: *віднести (відправити) на Білу гору* [59, с. 91];
- стосунки між людьми (а саме сімейні зв'язки та стосунки безпосередньо в буденному житті, як-от сварка): *рідня серед білого дня* [59, с. 267], **чорний кіт** (*кішка*) *пробіг (пробігла)* [61, с. 378];
- зовнішні чи внутрішні характеристики людей (назви людей за певними ознаками (здебільшого в негативному значенні): **синій ніс** [59, с. 351], **білі цигани** [59, с. 325], **білий орел** [59, с. 232], **зелень пузата** [59, с. 138], **сірий коник** [59, с. 171];
- професія: **біла каска** [59, с. 149], **голуба каска** [59, с. 149].

Фразеологізми з компонентом “кольороназва”, що позначають мовленнєву діяльність:

- говорити неправду, нісенітницю: *казка про білого бичка* [61, с. 28], *казка про рябого бичка* [61, с. 361], *видавати біле за чорне* [61, с. 29], *білими нитками шитий* [61, с. 30], *сон рябої кобили* [59, с. 162], *сон вороної кобили* [59, с. 162], *оказія бурої баби* [62, с. 100], *казка про сірого бичка* [61, с. 28], *білої кобили сон* [59, с. 310], *розказав Мирон сон рябої кобили* [59, с. 207], *білу стіну молоком білити* [59, с. 297];
- лихословити: *нагнати чорну хмару* [61, с. 521], *чорне слово* [61, с. 829], *щоб побила руда глина* [61, с. 178], *щоб прийшла чорна година* [61, с. 178];
- відповіді на конкретне питання “куди йдеш?”, коли людина приховує місце та мету свого напрямку: *берези білити* [59, с. 37], *на Білу гору крейду носити* [59, с. 92], *на закудикину гору по зелені помідори* [59, с. 92].

Невелику групу складають фразеологізми, що позначають людські емоції та почуття:

- бажання: *рожеві мрії* [61, с. 511];
- здивованість: *як баран на нові ворота рябого собаки* [59, с. 33];
- радість, веселощі: *ловити білі метелики* [61, с. 30], *вибілювати зуби* [50, с. 31];
- нещастя: *позеленіти од щастя* [59, с. 342];
- журба, песимізм, страждання: *на білий світ не дивився б* [61, с. 234], *не бачити світу білого* [61, с. 30], *білі ручки ламати* [61, с. 413], *як чорна хмара* [61, с. 530], *нудити (занудити) білим світом* [50, с. 507], *чорна меланхолія* [37, с. 373].

2.3. Фразеологізми на позначення понять, що утворилися внаслідок діяльності людини

До складу фразеологічних одиниць з компонентом “кольороназва” входять ті, що характеризують не безпосередньо людину чи людські дії, а

поняття, що утворилися внаслідок людської діяльності. Вони виражають:

- часові характеристики: *від світу білого до темної ночі* [61, с. 30], *до білого дня (світа)* [61, с. 30], *до білого снігу* [61, с. 30], *старий як білий світ* [61, с. 858], *до нових (зелених) віників* [61, с. 105], *як білі мухи полетять* [62, с. 157], *до білих (синіх, червоних) віників (пряників)* [59, с. 65], *за горою Білою* [59, с. 92], *як грім серед білого дня* [59, с. 100], *до білих мух* [59, с. 215], *як пекло позеленіє* [59, с. 236], *з сивини віків (століть)* [50, с. 217], *дожидать білих віників* [62, с. 38];
- просторові характеристики: *під білим світом* [61, с. 787]; *за синім морем* [61, с. 506], *за синє море* [61, с. 506], *на білий світ* [50, с. 981], *у білий світ, як у копійчку* [61, с. 389];
- спосіб дії: *як чорний віл у ярмі* [61, с. 129], *як сніг серед білого літа* [59, с. 299], *білою лебідкою* [59, с. 189], *із зеленим чаєм* [59, с. 327], *серед білого дня (днини)* [61, с. 30];
- якість дії: *чорним по білому* [61, с. 30], *на блюдечку з голубою кайомочкою* [37, с. 315], *ні в дугу, ні в Червону Армію* [59, с. 43], *в базарний день красна ціна* [17, с. 151], *сірі завелися* [59, с. 285];
- кількісні параметри: *треба з свічкою серед білого дня шукати* [61, с. 30], *ані (ні) рудої миші* [61, с. 490], *як бліх у сивої кобили* [59, с. 42], *аж синій* [61, с. 805];
- назви явищ: *білий світ* [61, с. 30], *білі мухи* [61, с. 514], *червоний півень* [61, с. 629], *красна дівка* [59, с. 110];
- перефрази: *біле золото* [61, с. 344], *чорний ворон* [61, с. 145], *чорне золото* [61, с. 344], *зелений змії* [61, с. 339], *біла гора* [59, с. 91], *жовта преса* [37, с. 21], *жовтий диявол* [37, с. 34], *червоні вітрила* [37, с. 211], *чорна дошка* [37, с. 294], *красна тоня* [61, с. 394], *красне письменство* [61, с. 394], *красна ціна* [50, с.1093];
- назви та характеристики абстрактних понять за певними ознаками: *біла пляма* [61, с. 649], *чорна доля* [61, с. 261], *чорна пляма* [61, с. 649], *чорні*

дні [61, с. 251], **чорний** день [61, с. 950], **темний** ліс [50, с. 453], **темне** царство [50, с. 901], **голуба** квітка [59, с. 150], **синя** птиця [59, с. 150], **голубий** птах [59, с. 150], **синій** птах [59, с. 150], **синя** птиця [59, с. 150], **проходитьи червоною** ниткою (стрічкою) [61, с. 550], **виступати червоною ниткою** [61, с. 714], **чорні** хмари зібралися [61, с. 334], **чорні** хмари нависають [61, с. 520].

Окремий тип фразеологізмів з “кольоронімами” складає лише один фразеологізм, що безпосередньо позначає колір (невизначений колір): **сіро-буро-пошкарябаний** [59, с. 285].

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ“КОЛЬОРОНАЗВА”

Проблема систематизації фразеологічного матеріалу, його класифікації постійно перебуває в полі зору мовознавців. Дифузність фразеологічного значення, різноструктурність, семантична редуція компонентів фразеологічних одиниць, на думку В. Ужченка, ускладнюють вибір основи для їх класифікації [60, с. 339]. В. Виноградов розподілив фразеологізми на групи за ступенем єдності компонентів, однак для фразеологічних одиниць властиві й інші характеристики: вони виконують певну синтаксичну функцію, поєднуються з іншими членами речення, можуть виражати часо-модальні, просторові відношення, тобто є елементом граматичної системи.

Серед різних спроб класифікувати фразеологічний склад мови помітне місце посідає семантико-граматичний розподіл фразем, намагання вписати їх у різні граматичні класи, що співвідносяться з певними частинами мови (Л. Авксентьев, В. Архангельский, М. Демський, В. Жуков, О. Молотков, О. Федоров та ін.). Але якщо слова порівняно легко об'єднуються в граматичні класи за своїми більш-менш чітко вираженими семантико-граматичними ознаками, то фразеологізми класифікувати за граматичним принципом значно важче, що зумовлюється їх генезою і структурно-семантичними ознаками: фразеологізм є результатом переосмислення вільного словосполучення, надслівною структурою, у якій особливим способом поєднуються семантико-граматичні ознаки всіх компонентів. Нарізнооформленість фразем викликає суттєві розбіжності в класифікації фразеологічних одиниць [60, с. 104]. Дехто взагалі не визнає граматичних категорій у фразеологічних одиницях (М. Копиленко, В. Рудов); інші класифікують їх за формально-граматичними ознаками стрижневого компонента. М. Шанський вважає фразеологізми еквівалентними граматичним розрядам слів (тій чи тій частині мови) [див. 60, с. 63]. О. Федоров класифікує фразеологізми за функційно-семантичним

принципом, поділяючи їх залежно від ролі, яку фразеологізм виконує в реченні (що він характеризує), що становить собою його цілісне значення і як воно визначає валентність цієї фразеологічної одиниці [цит. за 60, с. 48]. За М. Алефіренком, фраземи утворюють семантико-граматичні розряди, які не збігаються з частинами мови, лише інколи співвідносячись з ними; у кожному з цих розрядів фразема має певне категорійне значення, “зумовлюване її міжрівневими зв’язками в мові, а також особливостями функціонування у мовленні” [2, с. 42]. Можна побачити, що в дослідженнях, присвячених класифікації фразеологічних одиниць за граматичним принципом, немає одностайності щодо критеріїв їх виділення в ту чи ту групу. Жодний із названих підходів не містить вичерпного розв’язання цієї проблеми: залишається багато фразеологічних одиниць, які не можна віднести до якоїсь конкретної групи тільки за одним показником семантичним, морфологічним чи синтаксичним.

Серед структурно-граматичних типів називають різні граматичні групи фразеологізмів:

– фразеологічні одиниці, організовані за моделлю сурядних сполучень слів (*ні в дугу, ні в Червону Армію* [59, с. 43], *від світу білого до темної ночі* [61, с. 30]) і підрядних словосполучень (*доживати до білого волосу* [61, с. 30], *синьку продавати (торгувати* [59, с. 131]), *ходити з темними очима* [61, с. 594] і та ін.).

– фразеологізми зі структурою речення (*у жилах тече голуба (блакитна) кров* [61, с. 678], *чорний віл на ногу наступив* [61, с. 129], *чорний кіт (кішка) пробіг (пробігла)* [61, с. 378] та ін.).

Л. Скрипник, аналізуючи фразеологічні одиниці в синхронному плані, виділяє два граматико-структурні класи:

1) фразеологічні одиниці, організовані за моделлю словосполучення (рідше – речення); семантико-структурною особливістю їх є співвідносність із окремим словом і функціонування в ролі члена речення, в О. Бабарикіна це – лексичні ідіоми (*чорна доля* [61, с. 261], *голуба квітка* [59, с. 150], *синя птиця*

[59, с. 150], *красна ціна* [50, с. 1093], *білі мухи* [61, с. 514], *червоний півень* [61, с. 629], *красна дівка* [59, с. 110]);

2) фразеологічні одиниці – фрази, що мають організацію простих або складних речень [49, с. 23]. Проте, на думку В. Ужченка, тут швидше семантико-структурний і функціональний розподіли, ніж граматико-структурний [59, с. 104].

Основну частину фразеологічних одиниць з компонентом “кольороназва” складають вирази зі структурою словосполучення: *руки посиніли* [61, с. 680], *до білого волосу* [61, с. 30], *зелено під носом* [62, с. 50], *обоє рябоє* [61, с. 579], *у носі чорно* [59, с. 221], *чорна невдячність* [37, с. 381] та ін. У залежності від принципу, покладеного в основу поділу, одні й ті ж вирази можна відносити до різних груп. Наприклад, для фразеологічних одиниць *білий орел* [59, с. 232], *зелений півень* [59, с. 241], *біла ворона* [61, с. 29] синтаксично стрижневими компонентами є іменники, що й зумовило їх традиційну віднесеність до іменникових фразем. Проте з погляду семантики їх опорним компонентом є саме прикметники, що становлять основу внутрішньої форми виразів: *білий* – ‘п’яний’, *зелений* – ‘молодий, недосвідчений’, *білий* – ‘не схожий на інших’. До фразеологічного фонду кольоронімів належить немало фразеологічних одиниць зі структурою речення (*чорні хмари зібралися, треба з свічкою серед білого дня шукати, в очах замигтіли білі метелики*).

Очевидно, для максимально повного розрізнення лексико-граматичних груп фразеологічних одиниць необхідно враховувати всі три критерії – семантичний, морфологічний і синтаксичний [67, с. 89], “цілісний аналіз семантики, морфологічних особливостей і синтаксичної функції” [13, с. 47]. Існує велика група фразеологізмів, категорійні властивості яких визначаються порівняно легко за граматично опорним компонентом: *покидати білий світ* [61, с. 353], *чорна хвороба* [21, с. 167], *біла кість* [61, с. 378], *зеленим скошений* [62, с. 50], *сірий коник* [59, с. 171], *жовчна печінка* [59, с. 239], *видавати біле за чорне* [61, с. 29], *чорне слово* [61, с. 829], *ловити білі метелики* [61, с. 30]. Іншу групу складають фразеологічні одиниці, “які мають категорійні ознаки

двох і більше частин мови, унаслідок чого їм властива розмитість меж” [42, с. 31]. У них важко виділити стрижневий компонент, а співвідношення з певною частиною мови визначається з урахуванням синтаксичної ролі (дієслівні, наприклад, найчастіше виконують функцію присудка, прислівникові – обставини, іменникові – підмета й додатка [2, с. 101]). Або за співвіднесеністю значенням фразеологізму із значенням відповідної частини мови. Легко, наприклад, виділяються прислівникові й дієслівні фразеологічні одиниці (у *рожевих фарбах* [61, с. 19], як *пекло позеленіє* [59, с. 236], як *грим серед білого дня* [59, с. 100], за *горою білою* [59, с. 91], *захотіти рожевого слоника* [59, с. 287], *сховати під червоне сукно* [59, с. 135], *давати (дати) зелену вулицю* [61, с. 206] і без додатка). Проте вже фразеологічна одиниця *до зеленого (блакитного) змія* [61, с. 339], поєднуючись із дієсловом (напитися), класифікується як прикметниковий – ‘дуже п’яний’, а поєднуючись із іншими дієсловами, – співвідноситься з прислівником – ‘дуже, надзвичайно, у великій мірі’.

При визначенні морфологічних розрядів фразем М. Алефіренко пропонує спиратися на комплекс чинників: характер фразеологічного значення фраземи; ступінь десемантизації та ідіоматизації її компонентів; морфологічні властивості граматично стрижневого компонента; тип структурно-граматичної моделі вільного словосполучення-прототипу; граматичні значення службових частин мови в структурі фраземи; ступінь граматичної ідіоматизації фраземи (ступінь і характер деформації синтаксичних відношень і зв’язків); синтаксичні властивості фразем, зокрема специфіка їх синтаксичної дистрибуції й синтаксичних функцій у реченні [2, 69–70].

Урахувавши всі ці чинники, В. Ужченко виділяє такі основні розряди:

– іменникові (субстантивні) фразеологічні одиниці, що характеризують

- 1) людину: *синя панчоха* [61, с. 607], *біла ворона* [61, с. 29];
- 2) предмети: *жовта преса* [37, с. 21], *зелений змій* [61, с. 339], *чорний ворон* [61, с. 145];
- 3) абстрактні поняття: *темний ліс* [50, с. 453], *голубий птах* [59, с.150], *синій птах* [59, с. 150], *чорні дні* [61, с. 254].

Іменникові фразеологічні одиниці

найчастіше виконують функцію підмета, додатка, іменної частини складеного присудка;

– дієслівні фразеологічні одиниці складають найчисельнішу групу. Вони позначають дії і процеси, спричинені переважно людиною: усіх інших, що позначають дії, джерелом яких є неособа або предмет, надзвичайно мало (М. Демський): *зелену топтати* [61, с. 890], *нудити (занудити) білим світом* [50, с. 507], *не бачити світу білого* [61, с. 30], *вибілювати* зуби [50, с. 31]. У реченні дієслівні фразеологізми виконують функцію присудка;

– прикметникові (ад’єктивні) фразеологічні одиниці відрізняються від слів-прикметників тим, що позначають не ознаку взагалі (безвідносно до об’єкта), а ознаку стосовно людини [13, с. 14]: з *білої хати* [59, с. 316], *обоє рябоє* [61, с. 579], як *чорна хмара* [61, с. 530], *зелено під носом* [62, с. 50], *хвіст зелений* [59, с. 320], *метр (метир) шкури, ложка синьої крові* [59, с. 206], як *коняка сива* [59, с.172]. Вони виконують у реченні функцію неузгодженого означення або іменної частини складеного присудка;

– прислівникові (адвербіальні) фразеологічні одиниці відбивають просторову характеристику: з *сивини віків (століть)* [50, с. 217], *за горою білою* [59, с. 92]; спосіб дії: *на блюдечку з голубою кайомочкою* [37, с. 315]; часову характеристику: *до білого снігу* [61, с. 130], *від світу білого до темної ночі* [61, с. 30], *до білого дня (світа)* [61, с. 30]; фізичний стан, поведінку людини: *як з білої гарячки* [61, с. 30], *до блакитного змія* [61, с. 35], *аж білий світ крутиться* [61, с. 782]; кількісні параметри: *як бліх у сивої кобили* [59, с. 42]; стосунки між людьми, повноту дії, якість. Прислівникові фразеологізми виконують у реченні функцію обставин;

– вигуківі, або інтер’єктивні, фразеологічні одиниці виражають експресивно-вольові реакції мовця [26, с. 5]: емоції, волевиявлення, побажання, прохання, накази, заборони, клятви, реакції на слова співбесідника чи ситуацію, запевнення в достовірності сказаного, формули соціального етикету та ін.: *щоб прийшла чорна година!* [61, с. 178], *що побила біла глина!* [61, с. 178].

Питання про кількість розрядів фразеологічних одиниць ще не до кінця з'ясоване. Деякі дослідники, крім названих, виділяють також інші розряди. М. Демський, наприклад, називає займенникові фразеологізми, проти чого заперечує І. Лепешев [див. 1, с. 103]. Сам І. Лепешев виділяє в окремі групи модальні фразеологізми, що не є членами речення й позначають ступінь упевненості, емоційну оцінку, манеру мовлення, спосіб передачі думки, джерело повідомлення, відношення між частинами висловлювання, звернення до співрозмовника. Немає однотайності щодо багатьох виразів, які постали на основі предикативних сполук. Такі фразеологічні одиниці поєднані спільним значенням дії або стану, мають граматичні категорії часу й виду, виконують у реченні функцію присудка односкладних речень й отримали назву дієслівно-препозиціональних (О. Молотков), або предикативних (Д. Яськов). І. Лепешев називає їх фразеологізмами, не співвідносними з частинами мови, оскільки в них поєднуються ознаки різних частин мови. Їх тлумачення передаються предикативними сполученнями [див. 60, с. 102–141]. Отже, в основі виділення фразеологічних одиниць цієї групи лежить переважно семантичний принцип: частина виразів предикативної структури за значенням легко співвідноситься з відповідними частинами мови (*куди і ворон кісток (кості) не заносить 'дуже далеко', розказав Мирон **рябої** кобили сон 'збрехав' і под.*).

Складність граматичної класифікації фразеологізмів наочно ілюструє лексикографічне їх опрацювання. За “Фразеологічним словником української мови”, вираз *золоті гори* [50, с.189], поєднуючись зі словом “обіцяти”, означає ‘надто багато’, що відповідно до семантики засвідчує його прислівниковий характер: *Потім умовляв Дмитра отямитися, обіцяв **золоті гори*** (М.Таран) [50, с. 189]. Синтаксичний підхід не дає чіткої граматичної диференціації фразеологізму, оскільки він може виконувати функцію і обставини, і додатка. Проте морфологічна структура виразу (прикметник + іменник) та аналіз його контекстного вживання вказують на те, що цей вираз можна віднести до іменникових: *Вона не віддавалася пустим мріям і спокусам **про золоті гори***

десь там у Молдавах та інших чужих краях, а знала працювати в границях своєї батьківщини (О.Кобилянська). У фразеологічному словнику Г. Удовиченка, на думку В. Ужченка послідовно подано синтаксичну функцію фразем, вираз **золота середина** [50, с. 564] виконує функцію додатка, а вираз **золотий дощ** [50, с. 742] – додатка або обставини: *Вибирай золоту серединку і скоро сама научишся, як чоловіка слід приборкувати* (В. Кучер); *Кривдно було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода пролеться золотим дощем насамперед на навколишніх степових магнатів* (О. Гончар) [цит. за 60, с. 234]. Контексти засвідчують, що часто синтаксична роль фразем може досить легко змінюватися: *Середина, золота середина – це зовсім не посередність* (Ю. Мушкетик); *Прямо тобі золотий дощ посипався, злива закрутилась; На тебе, кажуть, золотий дощ обвалився?* (М. Стельмах) [цит. за 60, с. 235].

В. Ужченко зробив висновок, що визначення частиномовної належності фраземи залежить від багатьох чинників, у тому числі лексичного оточення, ступеня її фразеологізації, семантичної злитості, нерозкладності, утрати компонентами ознак слівності. Чим більший ступінь абстракції, тим яскравіше виражена фразеологічна семантика (отже, вираз прислівниковий); і навпаки, чим більше проступає “слівність” компонентів, тим ближче до прототипу – вільного словосполучення (отже, вираз іменниковий). Така невизначеність спричинена єдністю протилежностей у фразеологізмі – змісту і форми, цілісного значення і його нарізноформленості.

Отже, фразеотворення здійснюється за участю найрізноманітніших дериваційних баз і зводиться до певних означених типів. У цьому виявляється явище системності мовних змін. Процес фразеотворення – процес динамічний; у ньому тісно переплітаються вільні словосполучення і фразеологічні звороти, структурно-граматичні форми і семантичні явища, логіко-лінгвістичні формули і екстралінгвістична підоснова, їх живильне джерело [60, с. 109].

Фразеологізми з компонентом “кольороназва” доцільніше класифікувати на граматичні класи за їх семантичним значенням, бо саме значення фразеологізму в основному зумовлює його граматичну структуру.

Фразеологічні одиниці з “кольоронімами”, що позначають фізіологічний стан людини включають такі підгрупи:

– фразеологічні одиниці, що позначають частини та складники частин людського тіла: *червона юшка* ‘кров’ [50, с. 157] – є іменниковим фразеологізмом;

– фразеологічні одиниці з елементами оцінки зовнішності. Серед трьох фразеологізмів з компонентом “кольороназва”, два є прикметниковими: як *коняка сива* ‘зовсім не красивий’ [59, с. 172], *метр (метир) шкури, ложка синької крові* ‘дуже худий’ [61, с. 320]. Та один іменниковий фразеологізм: *красна дівчиця* ‘гарна дівчина’ [37, с. 203].

Серед фразеологізмів на позначення фізіологічної реакції людини найбільшу групу складають дієслівні кольороніми, що зумовлено значенням дії як фразеологізму, так і його значення: *покидати білий світ* ‘помирати’ [61, с. 353], *прощатися з білим світом* – ‘умирати’ [61, с. 30], *в очах жовтіє (жовкне, зеленіє) пожовтіло (позеленіло)* ‘хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т.ін.’ [61, с. 332], *в очах рябіє* ‘1) хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т.ін.; 2) у кого-небудь настає стан перенапруження, перевтоми і т.ін.’ [61, с. 483], *як (мов, ніби) руда миша (миш) зимою* ‘згинути (напевне, обов’язково)’ [61, с. 490].

Друга за чисельністю група прислівникових фразеологізмів: *до зеленого (блакитного) змія* ‘зі сл. напиться і т.ін. Надміру, до нестями, дуже’ [61, с. 339], *до зелених чортиків* ‘1) дуже, надзвичайно; 2) з сл. напиватися і под. до повного сп’яніння [61, с. 35], *до сивого волосу* ‘до старості’ [50, с. 137].

Найменшою за кількістю групою представлені іменникові та прикметникові фразеологічні одиниці, кожна включає по два фразеологізми: *амінь могила, чорний гроб* ‘кінець, смерть’ [62, с. 10], *чорно перед очима* ‘у кого, кому. Хто-небудь дуже знесилений, утомлений (від переживання,

хвороби, важкої праці і т.ін.)’ [61, с. 594], *білий як стіна* ‘переляканий’ [61, с. 305].

З-поміж фразеологізмів, що називають хвороби, виокремлюються дієслівні, іменникові та прикметникові, кожна з цих груп представлена двома фразеологізмами: *білини об’їстися* ‘збожеволіти’ [59, с. 40], *напитися молока з-під чорної кобили (корови)* ‘збожеволіти’ [59, с. 212], *чорна смерть* заст. ‘чума’ [61, с. 834], *чорна хвороба* ‘епілепсія’ [21, с. 167], з *Білої гори втік* ‘хто-н. божевільний’ [59, с. 92], *поїхати (пора) на Білу гору* ‘збожеволіти, хто-н. пришелепкуватий, дурнуватий’ [59, с. 94].

Найбільша група фразеологічних одиниць характеризує людей за різними ознаками, яка включає такі групи:

1. Фразеологізми з “кольоронаміми” зі значенням ‘походження’ – переважно іменникові фразеологічні одиниці: *біла кість* ‘люди знатного походження, привілейованого стану’ [61, с. 378], *сіра свита* заст., зневажл. ‘бідний селянин у дореволюційній Україні’ [61, с. 781], *білі цигани* зневажл. ‘баришники’ [59, с. 325]. Можна виділити один фразеологізм зі структурою речення: *у жилах тече голуба (блакитна) кров* ‘хто-небудь відзначається родовитістю, аристократичністю і т.ін’. [61, с. 678].

2. Фразеологізми з “кольороназвою” зі значенням ‘недосвідченість’:

– прикметникові: *зелено під носом* ‘дуже молодий, недорослий’ [62, с. 50], *молодий та зелений* ‘молода й недосвідчена людина’ [61, с. 332], *в голові зелені овочі* ‘недосвічений хто-небудь’ [61, с. 87], що мають різні граматичні конструкції.

– іменникові: *жовтороте пташеня* ‘молода, недосвідчена людина’ [61, с. 191], *зелений півень* ‘дуже молодий хлопець’ [59, с. 341], *хвіст зелений* ‘дуже молодий (про хлопця)’ [59, с. 320].

– дієслівний (1 фразеологічна одиниця): *ходити з темними очима* ‘бути неосвіченим, неписьменним, неграмотним’ [61, с. 594]. Має структуру інфінітивного речення.

3. Фразеологізм на позначення досвідченості, життєвої мудрості: *сива борода* жарт. ‘мудра, з великим життєвим досвідом людина’ [50, с. 57].

4. Фразеологізми, що характеризують риси характеру людини:

– прикметникові: *аж у роті чорно* ‘хто-небудь дуже злий, лютий, сердитий’ [61, с. 762], *обоє рябоє* ‘у чомусь схожі, однакові’ [61, с. 579], *в (у) роті чорним бархатом вислано* ‘про людину, що злословить, лається’ [62, с. 25], *не в бой, не в строй, не в Красну Армію* ‘нікуди негожий’ [56, с. 43], *як Манька білолучанська* ‘криклива, недалеко жінка’ [59, с. 198], *з зеленою мухою в носі* ‘хитрий, насмішкуватий’ [59, с. 215], *з білої хати* ‘дурнуватий’ [59, с. 316];

– іменникові: *біла ворона* ‘той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших’ [61, с. 29], *синя панчоха* зневажл. ‘суха, черства жінка, яка позбавлена жіночності, чарівності і цілком віддана науковим інтересам, книгам і т.ін’ [61, с. 607], *і (й) на рябій козі не під’їдеш* ‘про гордовиту, пихату людину’ [62, с. 61], *сатана – зелені очі; сатана з зеленими очима* ‘лайлива назва лихої людини’ [62, с. 126], *жаба зелена* ‘дуже скупа людина’ [59, с. 126], *зелень пузата* жарт. ‘пустуни (про дітей)’ [61, с. 138], *чорна душа* ‘погана, зла людина’ [37, с. 391];

– дієслівні: *бачити (все) в рожевому світлі* ‘сприймати щось ідеалізовано, в кращому вигляді, ніж у дійсності’ [61, с. 19], *дивитися крізь рожеві окуляри (скельця, рожеву призму)* ‘не помічати вад, недоліків у кого-небудь або в чомусь, бачити в комусь, чомусь тільки позитивне; ідеалізувати когось, щось’ [61, с. 236].

5. Фразеологізми з “кольоронімами”, що позначають певні дії людини, що передають риси характеру, настрої, вдачу, долю, складають групу дієслівних фразеологізмів: *різати по чорному* ‘провалювати справу’ [62, с. 121], *сивіти (посивіти, засидітися) в дівках (дівкою)* ‘довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжньою’ [50, с. 703], *зелену топтати* ‘жити, ходити по землі’ [61, с. 890], *перебиватися на чорному хлібі* ‘жити в нестатках, злиднях’ [17, с. 187], *про (на) чорну годину* ‘на випадок крайньої скрути, про запас’ [61, с. 178], *про*

(на) **чорний день** ‘на випадок крайньої скрути, про запас [61, с. 226], *сховать під червоне сукно* ‘приховати, зтягти судову справу’ [62, с. 135].

6. Невелику групу представляють фразеологічні одиниці на позначення стосунків між людьми: *рідня серед білого дня* ‘дуже далека рідня’ [59, с. 267], **чорний кіт** (*кішка*) *пробіг* (*пробігла*) ‘хто-н. посварився з кимсь, між ким-небудь виникла негода, склалися напружені стосунки’ [61, с. 378], які є відповідно іменниковим та дієслівним фразеологізмами.

7. В окрему групу виділяють фразеологізми з “кольоронімами” – назви людей за певними ознаками: **синій ніс** жарт. ‘п’яниця’ [50, с. 351], **білі цигани** зневажл. ‘баршники’ [59, с. 325], **білий орел** ‘п’яний’ [59, с. 232], **зелень пузата** “жарт. ‘устуни (про дітей)’ [59, с. 138], **сірий коник** ‘непомітна людина’ [59, с. 171], які є субстантивними.

8. Серед фразеологізмів мають місце назви професій, з-поміж фразеологічних одиниць з “кольоронімами” трапляється назва однієї професії: **біла каска** ‘директор шахти’ [59, с. 149], **голуба каска** ‘директор шахти’ [59, с. 149], вони є синонімічними. Наведені фразеологічні одиниці є іменниковими.

Фразеологічні одиниці, що характеризують мовленнєву діяльність людини, охоплюють:

1. Кольороніми зі значенням ‘говорити неправду, нісенітницю’:

– іменникові: *сон рябої кобили* (*сон вороної кобили, білої кобили сон*) ‘нісенітниця, безглуздя, дурниця’ [59, с. 162], *оказія бурої баби* ‘що-небудь незвичайне, дивне, чудне’ [59, с. 162], *казка про сірого бичка* ‘вігадка, нісенітниця’ [61, с. 28], *казка про білого бичка, казка про рябого бичка* ‘що-небудь надумане, вигадане, нереальне’ [61, с. 28];

– дієслівні: *видавати біле за чорне* ‘виставляти кого-, що-небудь зовсім інакшим, повністю протилежним’ [61, с. 29], *розказав Мирон сон рябої кобили* ‘збрехав’ [59, с. 207], *білу стіну молоком білити* ‘говорити очевидне, усім зрозуміле’ [59, с. 297];

– прикметникові: *білими нитками шитий* ‘невміло, погано замаскований, виконаний і т.ін.’ [61, с. 30].

2. Фразеологічні одиниці зі значенням ‘лихословити’:

– дієслівний – *нагнати чорну хмару* на кого. ‘Псувати настрої кому-небудь; засмучувати когось’ [61, с. 521] – інфінітивне речення;

– іменниковий – *чорне слово* ‘лайливий вираз із згадування чорта’ [61, с. 829];

– інтер’єктивні: *щоб побила руда глина!* [61, с. 178], *щоб прийшла чорна година!* [61, с. 178] ‘кого, лайл. Уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь нещастя, всього недоброго’.

3. В окрему групу можна виділити фразеологізми, що є відповідями на конкретне питання “куди йдеш?”, коли людина утаємничує своє справжнє місце напрямку: *берези білити* [59, с. 37], *на Білу гору крейду носити* [59, с. 92], *на закудикину гору по зелені помідори* [59, с. 92], наведені фразеологічні одиниці є дієслівними та останній – прислівниковий.

Досить невелику групу складають фразеологізми зі значенням емоцій та почуттів людини, з-поміж яких можна виділити:

1) фразеологічні одиниці зі значенням ‘бажання’: *рожеві мрії* ‘щось бажане, але, як правило, нереальне, нездійсненне’ [61, с. 511], є іменниковим;

2) фразеологічні одиниці зі значенням ‘здивовність’: *як баран на нові ворота рябого собаки* ‘зі сл. дивитися. Здивовано’ [59, с. 33]. Фразеологізм відповідно прислівниковий;

3) фразеологічні одиниці зі значенням ‘радості, веселощі’: *ловити білі метелики* ірон., рідко. ‘Бавитися, як дитина; витратити час на пустощі, займатися несерйозними справами і т.ін.’ [61, с. 30], *віблювати зуби* зневажл. ‘Сміятися’ [50, с. 31]. Фразеологічні одиниці є дієслівними.

4) Фразеологічні одиниці зі значенням ‘журби, песимізму’:

– дієслівні: *на білий світ не дивився б* ‘життя не мило, не хочеться жити від туги, горя і т. ін.’ [61, с. 234], *не бачити світу білого* ‘1) тяжко страждати, зазнавати фізичних та моральних мук. 2) бути ув’язненим, у неволі’ [61, с. 30], *білі ручки ламати* ‘певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т.ін.’ [61, с. 413], *нудити (занудити) білим світом*

‘1) перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності; нудьгувати. 2) по кому, за ким, без кого, чого і без додатка. – перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без когось, чогось. 3) жити в тяжких умовах, не відчувати сенсу життя; животіти. 4. Бути незадоволеним життям, відчувати нехіль до життя’ [50, с. 507];

– прикметниковий: як **чорна** хмара ‘дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений’ [61, с. 530];

– іменниковий: **чорна** меланхолія ‘важкий депресивний стан’ [37, с. 373].

На окремі групи можна поділити фразеологізми з “кольороназвами”, що характеризують не безпосередньо людину чи людські дії, а поняття, що утворилися внаслідок діяльності людини:

1) фразеологічні одиниці з “кольоронімами”, що мають значення часової характеристики: *від світу білого до темної ночі* ‘від ранку до вечора; весь день’ [61, с. 30], *до білого дня (світа)* ‘до ранку, до світанку, поки розвидниться’ [61, с. 30], *до білого снігу* ‘дуже довго, тривалий час’ [61, с. 30], *старий як білий світ* ‘дуже давній, споконвічний’ [61, с. 858], *до нових (зелених) віників* ‘зі сл. пам’ятати, не забути і т.ін. Дуже довго, тривалий період’ [61, с. 858], *як білі мухи полетять* ‘узимку’ [62, с. 157], *до білих (синіх, червоних) віників (пряників)* ‘дуже довго’ [59, с. 65], *за горою Білою* ‘дуже далеко’ [59, с. 92], за граматичною структурою всі є прислівниковими;

2) фразеологізми з “кольоронімами”, що мають значення просторової характеристики: *під білим світом* ‘серед усіх, у житті’ [61, с. 787], *за синім морем, за синє море* ‘1. нар-поет. У далеких краях; дуже далеко. 2. Де завгодно, скрізь’ [61, с. 506], *на білий світ* ‘надвір, назовні; на свіже повітря’ [50, с. 981], *у білий світ, як у копійчку* ‘не туди куди слід, навмання’ [61, с. 389]. Теж всі фразеологічні одиниці є прислівниковими;

3) фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва”, що означають спосіб дії, є всі прислівниковими: *як чорний віл у ярмі* ‘дуже важко, надмірно’ [61, с. 129], *як сніг серед білого літа* ‘неждано, раптово, несподівано’ [59, с. 299], *білою лебідкою* – ‘плавно, гордо, красиво’ [59, с. 189],

із *зеленим чаєм* ‘несмачний’ [59, с. 327], *серед білого дня (днини)* ‘1. Відкрито, неприховано, не соромлячись. 2. Відкритий, неприхований’ [61, с. 30];

4) фразеологічні одиниці з “кольороніми” зі значенням якості дії: *чорним по білому* ‘цілком чітко, зрозуміло і т.ін.’ [61, с. 30], *на блюдечку з голубою кайомочкою* [37, с. 315], *ні в дугу, ні в Червону Армію* ‘нікуди, нінащо’ [59, с. 43]. Ці фразеологізми є прислівниковими, що мають сполучникову конструкцію. В *базарний день красна ціна* ‘п’ятак (дуже дешевий)’ [17, с. 151], *сірі завелися* ‘про запущений огорог’ [61, с. 285]. Фразеологізми є іменниковими;

5) фразеологічні одиниці з “кольороніми” зі значенням кількісних параметрів всі прислівникові зі сполучниковою конструкцією: *треба з свічкою серед білого дня шукати* ‘хто-, що-небудь трапляється, зустрічається дуже рідко’ [61, с. 30], *ані (ні) рудої миші* ‘1. Нікого немає; зовсім безлюдно, порожньо. 2. зі сл. нема, не було і т.ін. Абсолютно нікого’ [61, с. 490], *як бліх у сивої кобили* грубо. ‘Дуже багато’ [59, с. 42], *аж синій* ‘зі сл. бідний. Дуже, надзвичайно’ [61, с. 805];

6) фразеологічні одиниці зі значенням ‘назви явищ’ є іменними: *білий світ* нар.-поет. ‘1. Ранок, світанок. 2. лише знах. відм. з прийм. на. Вулиця, повітря. 3. Життя. 4. Все навколишнє’ [61, с. 30], *білі мухи* жарт. ‘Сніжинки, сніг’ [61, с. 514], *червоний півень* ‘пожежа’ [61, с. 629], *красна дівка* ‘райдуга’ [59, с.110];

7) фразеологічні одиниці, які є перефразами, всі субстантивні: *біле золото* ‘бавовна’ [61, с. 344], *чорний ворон* ‘машина, в яку забирають заарештованого’ [61, с. 145], *чорне золото* ‘1. Нафта. 2. Кам’яне вугілля’ [61, с. 344], *зелений змій* ‘горілка’ [61, с. 339], *біла гора* ‘божєвільня’ [59, с. 91];

8) фразеологізми з “кольоронімами” зі значенням назв та характеристик абстрактних понять за певними ознаками:

– іменникові: *чорна доля* ‘тяжке, трагічне життя у кого-небудь’ [61, с. 261], *чорна пляма* ‘що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь’ [61, с. 649], *чорні дні, чорний день* ‘дуже тяжкий час, сповнений страждань,

постійної небезпеки, нужди і т.ін.’ [61, с. 950], *темний ліс* ‘1. Щось незрозуміле, невідоме, заплутане і т.ін. 2. зі сл. душа, людина і т.ін. Такий, якого не можна або дуже важко зрозуміти; скритний, потайний, незрозумілий’ [50, с. 453], *темне царство* ‘відстале, некультурне суспільне середовище’ [50, с. 901], *голуба квітка, синя птиця, голубий птах* ‘нездійснена мрія’ [59, с.150];

– дієслівні: *проходити червоною ниткою (стрічкою) (виступати червоною ниткою)* ‘бути основним, провідним у кому -, чому-небудь, наскрізь пронизувати щось’ [61, с. 550];

– прикметниковий: *біла пляма* ‘1. Непізнаний, невивчений район, край, необжита місцевість і т. ін. 2. Недосліджене, маловивчене питання’ [61, с. 649].

Серед фразеологізмів з компонентом “назва кольору” є один фразеологізм зі значенням кольору – *сіро-буро-пошкарбаний* “невизначеного кольору” [59, с. 285] (прикметниковий).

Центральне місце в загальному пласті стійких словосполучень з “кольороназвами” займають дієслівні фразеологізми. Умови творення дієслівних фразеологічних зворотів можуть бути різними, одиниці цього лексико-граматичного класу фразеологізмів на відміну від фразеологізмів інших класів досить однорідні за будовою. Дериваційною базою для українських дієслівних фразеологізмів є різного роду непоширені й поширені дієслівні словосполучення, двоскладні й односкладні, крім номінативних, речення, а також конструкції з еліпсованою формою.

Кожна дієслівна фразема як одиниця синсемантична для реалізації лексичного значення вимагає певного лексичного оточення.

Для виявлення особливостей функціонування деяких українських дієслівних фразеологічних одиниць використовуємо метод аналізу за оточенням, розроблений М. Тагієвим, що покликаний насамперед виявити зовнішні зв’язки фразеологічних одиниць з іншими мовами [див. 2, с. 15]. У сучасній мовознавчій літературі з фразеології особливо наголошується на важливості вивчення цих зв’язків. О. Молотков твердить, що “практично правильне і теоретично об’єктивне визначення фразеологізму як самостійної

одиниці мови можливе лише при урахуванні реальних зв'язків фразеологізму зі словами в реченні” [див. 13, с. 57].

Характерною особливістю фразеологізмів з “кольороназвами” як дієслівного, так і субстантивного й прислівникового походження є високий ступінь лексичної варіантності в оточенні. Це пояснюється тим, що фразеологічні одиниці на кшталт *покидати білий світ* [61, с. 353], з *Білої гори втік* [59, с. 92], *ходити з темними очима* [61, с. 594], *думать про зелених горобців* [61, с. 40] можуть бути використані для характеристики будь-якої особи, що помирає, божеволіє, ходить неосвіченою та думає про щось нереальне.

Серед дієслівних фразеологізмів з компонентом “кольороназва”, що мають в оточенні іменники, є такі, здатність яких сполучатися з відповідними іменниками певним чином обмежена. Ці обмеження різноманітні й зумовлені різними причинами:

1. Дієслівні фразеологізми можуть мати в оточенні лише іменники з семантикою особи жіночої статі. Сюди належать такі фразеологічні одиниці: *білі ручки ламати* [61, с. 413], *сивіти (посивіти) в дівках* [50, с. 703], *доживати до сивої коси* [61, с. 30]. Значення ‘виражати переживання’ (але суто по-жіночому виявляючи емоції), ‘доживати до старості’ (на жіночий рід вказує “коса”) не дозволяють цим фразеологізмам мати в оточенні іменники-назви осіб чоловічої статі.

2. Фразеологічні одиниці, що мають в оточенні переважно іменники з семантикою чоловічої статі. До цієї групи належать фразеологічні одиниці на означення дій, притаманних частіше чоловікам, тобто характер оточення при таких фразеологічних одиницях визначається екстралінгвістичними чинниками. Фразеологічні одиниці цієї групи вживаються у значенні ‘сильно напиться’, ‘бути п’яним’, наприклад: *до зеленого (блакитного) змія* [61, с. 35], *бути в гостях у зеленого змія* [59, с. 139].

3. Фразеологічні одиниці, що мають в оточенні іменники з семантикою особи певного віку – молодого, старшого, похилого, причому

частина з них стосується лише осіб чоловічої статі: *доживати до білого волосу* [61, с. 30], *ходити з темними очима* [61, с. 594].

4. Переважна більшість дієслівних фразеологізмів може вживатися як в однині, так і в множині (*синькою торгують – синькою торгує* [56, с. 131], *скоро білі тапки одягне – скоро білі тапки одягнуть* [59, с. 30]) і, відповідно, мати повну числову парадигму. Однак деякі фразеологізми (вони мають у суб'єктивному оточенні іменники – назви абстрактних предметів) можуть вживатися тільки в однині (*чорний віл на ногу наступив* [61, с. 129], *зеленим скошений* [62, с. 50]), деякі тільки в множині (*малювати рожевими фарбами* [61, с. 423]).

Субстантивні фразеологізми в реченні виконують синтаксичну роль підмета, іменної частини складеного присудка або додатка.

На відміну від дієслівних фразеологізмів рід та число “оточення” субстантивних фразеологізмів цілком залежить від роду та числа субстантивного компонента фразеологізму чи його значення, але це в тому випадку, коли субстантивна одиниця в реченні є підметом чи іменною частиною складеного присудка. Якщо субстантивний фразеологізм виконує роль додатка, то він зовсім не впливає на оточення, поєднуючись з різними частинами мови у різних граматичних формах, головне, щоб вони підходили за семантикою.

Наприклад, фразеологізми *красна дівиця, синя панчоха, червона юшка* і за граматичною структурою, і за значенням ‘райдуга’, ‘неприваблива жінка’, ‘кров’ вимагають жіночий рід, оскільки в чоловічому вони не вживаються. А фразеологізми *сива борода, зелений півень, хвіст зелений* вимагають чоловічого роду. Так само фразеологічні одиниці *білі цигани* [59, с. 325], *зелень пузата* [59, с. 138] вимагають “оточення” у множині, *сірий коник* [59, с. 171], *голуба каска* [59, с. 149] в однині.

На відміну від попередніх фразеологізмів, які мають відповідні рід та число як самого фразеологізму, так і його значення, такі фразеологізми як *червоний півень* [61, с. 629], *сіра свита* [61, с. 781], *сон вороної кобили* [59,

с. 162] субстантивний компонент фразеологізму мають, відповідно, чоловічого, жіночого родів, а значення ('пожежа', 'людина непомітна', 'селянин', 'нісенітниця') відповідно жіночого та чоловічого родів. Це означає, що "оточення" має відповідати значенню фразеологізму.

Прислівникові фразеологізми з "кольронімами" виконують в реченні роль обставини, тому можуть сполучатися з різними частинами мови (залежно від контексту) і особливого узгодження в оточенні не вимагають.

Семантичні зміни фразеологізмів полягають у:

1) у розширенні семантики вільного словосполучення, у результаті чого словосполучення набуває переносного образного значення, яке вказує не на будь-яку фізичну дію людини, а на її поведінку, риси характеру, ставлення до інших людей, тобто на його ментальні характеристики: *ходити з темними очима* [61, с. 594], *дивитися самим білим* [59, с. 40], *сидіти на красному стільці* [59, с. 297];

2) унаслідок утворення з вільних словосполучень, що позначали фізичні дії людей, пов'язані з їх стосунками: *на білому блюдечку з голубою кайомочкою* [37, с. 315], *держати в чорному тілі* [61, с. 228];

3) унаслідок перенесення значення словосполучення з більш вузького, професійного вживання в галузь широкого вжитку, пов'язану зі становленням внутрішньої характеристики людини: *білими нитками шитий* [61, с. 30], *сховать під червоне сукно* [62, с. 135], *виступати червоною ниткою* [61, с. 714], *красне письменство* [61, с. 394];

4) у результаті вживання для позначень дій і поведінки людини словосполучень, що у своєму прямому значенні є назвами тварин, птахів чи комах: *сірий коник* [59, с. 171], *поїхати на білій кобилі* [59, с. 162], *жаба зелена* [59, с.126], *думать про зелених горобців* [62, с. 40]. Українська фразеологія відбиває філософські погляди, символіку українського народу, побудовану на персоніфікації, своєрідному образному сприйманні картини світу [59, с. 23]. Поряд із типовим для багатьох народів усвідомленням тварин і рослин як носіїв фіксованих характеристик (жаба, кобила, коник тощо) українські фразеологізми

репрезентують специфічно національне бачення людського буття через призму поведінки тварин, маніфестуючи своєрідне анімалістичне сприйняття живої природи. У більшості випадків фразеологізми не мають омонімічних вільних словосполучень, оскільки сукупність компонентів фразеологізмів суперечила б реальним співвідношенням предметів і явищ дійсності.

ВИСНОВКИ

В українській фразеології значний пласт складають фразеологічні одиниці з компонентом на позначення кольору, які утворюють окрему мікросистему. Такі фразеологізми належать до тієї частини номінативного фонду мови, яка характеризується яскраво вираженою культурно-національною самобутністю. Вони супроводжують та характеризують майже всю людську діяльність, світ навколо людини та саму людину.

Колір як невід'ємна частина сприйняття людиною світу пронизує фразеологію української мови та влучно й доцільно передає всі характеристики людського життя.

Розглядані фразеологізми репрезентовані трьома великими групами, серед яких найчисленнішою є група фразем, що характеризують людину за різними ознаками (216 одиниць від усіх проаналізованих фразеологічних одиниць).

У межах першої групи фразеологізмів, що характеризують фізіологічний стан людини, виокремлено 4 підгрупи: тіло (*червона юшка*); зовнішність (як коняка *сива*); фізіологічна реакція людини на кого або щось, що у свою чергу містить менші підгрупи: плач (за *сльзьми (сльозами) світа (світу) білого не бачити*), відчуття холоду (*руки посиніли*), старість (до *білого волосу*), запаморочення (втома) (*світу білого не видно*), сильне сп'яніння (до *блакитного зм'я*), розгубленість (як з *білої гарячки*), смерть (*покидати білий світ*); людські хвороби (*чорна хвороба*). З усього проаналізованого матеріалу 93 фразеологічні одиниці належать до цієї групи.

Найбільш розгалуженою в плані варіантно-синонімічних груп є група фразеологізмів, що характеризують людину за різними ознаками. Вона представлена 16 підгрупами: походження (*біла кість*); недосвідченість (*жовтороте пташеня*); досвідченість (*сива борода*); риси характеру людини: наївність (*бачити (все) в рожевому світлі*), несхожість з іншими (*біла ворона*), злість (*аж у роті чорно*), несповна розуму, божевільність (*зеленим скошений*),

крикливість (як *Манька білолучанська*), однаковість (обоє *рябоє*), суха, черства жінка (*синя панчоха*), пихатість (*і (ї) на рябій козі не під'їдеш*), скупість (*жаба зелена*), хитрість (*з зеленою мухою в носі*), ледарство (*прохідник про Краснодону*), невдячність (*чорна невдячність*), мстивість (у фразеологізмах виражається через відповідні фізичні дії) (*пускати червоного півня*), підступність (*зав'язано білий світ (китайкою)*), забезпеченість (*сидіти на красному стільці*), примхливість (*захотіти хліба чорного з маслом машинним*), байдужість (*куди ряба витягне*), сором'язливість (*аж п'яти почервоніли*), суворість, терор (*держати (тримати) в чорному тілі*), працьовитість (*робити як чорний віл*), взаємодопомога (*давати (дати) зелену вулицю*), скритність (*темний ліс*), невідповідність до чогось (*немає зеленого поняття*); певні дії людини, що передають риси характеру (настрій, вдачу, долю): одружуватись з поганими наслідками (*чорний віл на ногу наступив*), навмисне провалювати якусь справу (*різати по чорному*), не виходити заміж довго (*сивіти (посивіти, засидітися) в дівках (дівкою)*), жити, погано жити (в нестатках) (*перебиватися на чорному хлібі*), говорити, щоб справити враження (*до (для, задля, ради) красного слова (слівця)*), комусь нічого не дісталось (*два білих, а третій, як сніг*), навмисне затягування судової справи (*сховать під червоне сукно*), стосунки між людьми (*рідня серед білого дня*); назви людей (*синій ніс*); професія (*біла каска*); фразеологічні одиниці, що позначають мовленнєву діяльність, а саме: говорити неправду, нісенітницю (*казка про білого бичка*), лихословити (*нагнати чорну хмару*); фразеологізми, що позначають людські емоції та почуття: бажання (*рожеві мрії*), здивованість (*як баран на нові ворота рябого собаки*), радість, веселощі (*ловити білі метелики*), нещастя (*позеленіти од щастя*), журба, песимізм, страждання (*на білий світ не дивився б*).

Фразеологізми на позначення понять, що утворилися внаслідок діяльності людини, представлені 8 підгрупами: часова характеристика (*від світу білого до темної ночі*), просторова характеристика (*під білим світом*), спосіб дії (*як чорний віл у ярмі*), якість дії (*чорним по білому*), кількісні параметри (*треба з свічкою серед білого дня шукати*), назви явищ (*білі мухи*), перефрази (*біле*

золото), назви та характеристики абстрактних понять за певними ознаками (*біла пляма*), фразеологізм з “кольороназвою”, що позначає колір (невизначений колір): *сіро-буро-пошкар'ябаний*. Таких виявлено 59 фразеологічних одиниць.

Розглядані фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” в лексико-граматичному плані представлені двома групами: дієслівні та іменникові. Дієслівні фразеологізми є найбільш чисельними.

Характерною особливістю фразеологізмів з “кольороназвами” як дієслівного, так і субстантивного й прислівникового походження є високий ступінь лексичної варіантності в оточенні, тому що такі фразеологічні одиниці, можуть бути використані для характеристики будь-якої особи.

Серед дієслівних фразеологізмів з компонентом “кольороназва”, що мають в оточенні іменники, є такі, здатність яких сполучатися з відповідними іменниками певною мірою обмежена.

Семантичні зміни розгляданих фразеологізмів полягають у :

- розширенні семантики вільного словосполучення, у результаті чого словосполучення набуває переносного образного значення, яке вказує не на будь-яку фізичну дію людини, а на її поведінку, риси характеру, ставлення до інших людей: *ходити з темними очима, дивитися самим білим, сидіти на красному стільці;*

- творенні з вільних словосполучень, що позначали фізичні дії людей, пов'язані з їх стосунками: *на білому блюдечку з голубою кайомочкою, держати в чорному тілі;*

- перенесенні значення словосполучення з більш вузького, професійного вживання в галузь широкого вжитку, пов'язану зі становленням внутрішньої характеристики людини: *білими нитками шитий, виступати червоною ниткою, сховати під червоне сукно;*

- вживанні для позначень дій і поведінки людини словосполучень, що у своєму прямому значенні є назвами тварин, птахів чи комах: *сірий коник, жаба зелена, жовтороте пташеня.*

Найуживанішими назвами кольорів у складі розгляданих фразем є білий та чорний, менш уживані – червоний, зелений, синій (блакитний, голубий), інші назви кольорів та їх відтінків – рудий, сірий, рябий, рожевий, жовтий, сивий, темний, бурий, вишневий представлені поодинокими фіксаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. 2-ге вид., доп. і перероб. Харків : Вища школа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1988. 134 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1987. 135 с.
3. Бабич Н. Д. Стилістика фразеологічних одиниць. *Укр. мова і літ. в шк.* 1986. №11. С.70–73.
4. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство.* 1974. №2. С.15–19.
5. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціональна та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 155 с.
6. Бойко Л. П., Сабліна С. В. Фразеологічні одиниці з компонентом-“кольороназва” в мовній картині світу українців. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 46–53.
7. Братусь М. Ф. Ознаки сьогодення в семантиці й стилістиці фразеологізмів (на матеріалі сучасної художньої прози). *Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського. Сер. “Філологія. Соціальні комунікації”*. Т. 22 (61). №4. Сімферополь, 2009. С. 119–124.
8. Буда В. А. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць. *Лінгвістика сучасного і історичного роману про добу козацтва (60-90 рр. ХХ ст.* Київ : Либідь, 1998. С.74–90.
9. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2018. 503 с.
10. Грабовська І. С. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру. *Сучасність.* 1998. №5. С. 58–70.

11. Гримич М. В. Два виміри національного характеру на Україні: козацький та землеробський. *Наука та суспільство*. 1991. №8. С. 27–30.
12. Гуменюк І. І. Колористика у фразеології – ключ до культурної інтерпретації (на матеріалі англійської та української мов). *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Філологічні науки*. Вип.11. Т.1. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. С.211–217.
13. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів : Просвіта, 1994. 62 с.
14. Жук Т. В. Фразеологізми з компонентами на позначення кольору (на матеріалі “Фразеологічного словника української мови”). *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки* : зб. наук. праць. Ніжин, 2010. Кн. 2. С. 73–74.
15. Єрмоленко С. Я. Скарбниця народного слова. *Мовознавство*. 1982. №6. С.58–69.
16. Їжакевич Г. П. Стилїстична класифікація фразеологізмів. *Укр. мова і літ. в шк.* 1971. №10. С.13–21.
17. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів укр. мови. Київ : Довіра, 2004. 286 с.
18. Камінський А. О. З історії етнопсихології українства (комплекс провінційності та його відгомони). *Народна творчість та етнографія*. 1998. №1. С. 22–23.
19. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Херсон, 2002. 21 с.
20. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом “кольороназва” як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов). *Проблеми зіставної семантики* : зб. наук. ст. Вип.7. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. С.267–273.
21. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / за ред. Винника В. О. Київ : Радянська школа, 1988. 200 с.

22. Кононенко В. І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. №3. С. 62–69.
23. Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект. *Мовознавство*. 1996. №6. С. 39–46.
24. Кононенко В. І. Українська фраземіка: трансформація образу. *Мовознавство*. 1993. №5. С. 21–27.
25. Кульчицький О. Світовідчуження українця. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. С. 48–65.
26. Куценко Л. В. Вигуківі фразеологізми в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1995. 19 с.
27. Кучерук О. Образна природа семантики кольороназв в українських фразеологізмах. *Дивослово*. 2006. №1. С. 40–42.
28. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
29. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні : *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків, 1998. Т.6. С. 129–144.
30. Лонська Л. Українські фразеологізми з компонентами на позначення кольору в культурно-етнічному висвітленні. *Мова у слов'янському культурному просторі : тези доповідей і повідомлень міжнародної наукової конференції*. Умань, 2022. С. 66–67.
31. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. Харків : Вища шк., 1982. 231 с.
32. Мірчук І. С. Світогляд українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1996. №1. С. 22–32.
33. Мокієнко В. М. Варіантність як одне з джерел утворення фразеологізмів. *Мовознавство*. 1970. №5. С. 39–50.
34. Мокієнко В. М. До питання про зіставний аналіз слов'янської фразеології. *Мовознавство*. 1979. №5. С. 17–27.
35. Мокієнко В. М. Історично-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики. *Мовознавство*. 1990. №5. С. 3–11.

36. Назаренко О. Н. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
37. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Київ : Радянська школа, 1991 400 с.
38. Передрій Г. Р., Смолянінова Г. М. Лексика і фразеологія української мови. Київ : Рад. школа, 1983. 208 с.
39. Пилипчук В. О. До питання про функціональні властивості фразеологічних одиниць. *Мовознавство*. 1980. №5. С. 66–71.
40. Покальчук Ю. В. Хто ми в світі? До питання про українську ментальність. Київ, 1995. 272 с.
41. Потебня О. О. Естетика і поетика слова : збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
42. Прадід Ю. Ф. Структурно-граматичні типи фразеологізмів та їх різновиди. *Українське мовознавство*. Київ : Наук. думка, 1989. Вип.16. С. 56–61.
43. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія: проблематика досліджень. Сімферополь, 1997. 252 с.
44. Редін П. О. Типи синтаксичних зв'язків фразеологічних одиниць у мові. *Мовознавство*. 1995. №4–5. С.45–50.
45. Свердан Т. К. Народна фразеологія та екологічна свідомість українців. *Дивослово*. 1999. №10. С.16–18.
46. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ, Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
47. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-кологративів в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.

48. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / пер. с англ. 2-е изд. Москва : Прогресс, 2002. 656 с.
49. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.
50. Словник фразеологізмів української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
51. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Укр. мова і літ. в шк.* 1976. №5. С. 33–38.
52. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с.
53. Ткаченко О. К. Мовні критерії національної ментальності. *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗДУ, 2001. №1(10). С.23–41.
54. Ужченко В. Нові лінгвістичні парадигми “концепт – фразеологізм – мовна картина світу”. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку* : зб. наук. праць, присвячених 100-річчю від дня народження професора С. П. Самійленка. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. С.146–151.
55. Ужченко В. Д. Культурно-національний компонент українських фразеологізмів. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 1999. №10. С. 41–46.
56. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. Київ : Радянська школа. 1988. 279 с.
57. Ужченко В. Д. Слова-символи в народній фразеології. *Українське мовознавство*. Вип.14. Київ, 1987. С. 8.
58. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.
59. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.

60. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
61. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 1993. Кн.1–2. 980 с.
62. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя. 2001. 201 с.
63. Чередниченко О. А. Фразеологія мови як джерело фонових знань. *Мовознавство*. 1984. №5. С. 17.
64. Шевченко Л. Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць. *Укр. мова і літ. в шк.* 1985. №10. С. 26–31.
65. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII – початок XIX ст.). Харків : Вища школа, 1984. 208 с.
66. Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). *Мовознавство*. 1999. №2,3. С. 42–43.
67. Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич : Коло, 2002. 148 с.
68. Dilna J. Frazeologia polskich młodzieżowych tekstów literackich w nauczaniu Ukraińców. *Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*. Т. 17. Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego – 2 / pod red. G. Zarzyckiej, G. Rudzińskiego. Łódź, 2010. S. 439–445.
69. Gibbs R. W. Idiomacy and human cognition. *Idioms: Structural and psychological perspectives* / ed. by M. Everert, E-J. van der Linden, A. Schenk, R. 58 Schreuder. Hillsdale / New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1995. P. 97–116.
70. Pederson E. Nuyts J. Overview: On the Relationship between Language and Conceptualization. *Language and Conceptualization*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. P. 1–12.

71. Sonomura J. Idiomaticity in the Basic Writing of American English Pete Lang. New York, 1995. 419 p.

72. Wierzbicka A. Understanding Culture through Their Key Words. English, Russian, Polish, German and Japanese. New York. Oxford : Oxford University Press, 1997. 317 p

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ

Білий

Аж **білий** світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) (закрутився, завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т. ін.) [в очах (перед очима)] кому, у кого і без дод. 1. *Хто-н. відчуває головокружіння від втоми, хвороби і т. ін.; комусь погано.* 2. *Хто-небудь втрачає здатність нормально, чітко мислити, правильно сприймати дійсність від сильного хвилювання, переляку, життєвих потрясінь тощо.*

Берези **білити**, евф. *Відповідь на запитання “куди йдеш?”, коли не хочуть признаватися.*

Біла ворона. *Той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших.*

Біла гора. *Божевільня.*

Біла каска. **Голуба** каска. *Директор шахти.*

Біла кість. *Люди знатного походження, привілейованого стану.*

Біла пляма. 1. *Непізнаний, невивчений район, край, необжита місцевість і т.ін.* 2. *Недосліджене, маловивчене питання.*

Біле золото. *Бавовна.*

Білий орел. *П'яний.*

Білий світ. нар.-поет. 1. *Ранок, світанок.* 2. *лише знах. відм. з прийм. на. Вулиця, повітря.* 3. *Життя.* 4. *Все навколишнє.*

Білими нитками шитий. *Невміло, погано замаскований, виконаний і т. ін.*

Білини об'їстися. *Збожеволіти.*

Білі мухи. *жарт. Сніжинки, сніг.*

Білі ручки ламати. *Певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін.*

Білі цигани. *Зневажл.Баришники.*

Білої кобили сон. *Нісенітниця, безглуздя, дурниця.*

Білою лебідкою. *Плавно, гордо, красиво.*

Білу стіну молоком білити. *Говорити очевидне, усім зрозуміле.*

В очах замигтіли **білі** метелики. *у кого і без додатка. Хтось тимчасово втратив здатність звичайного зорового сприйняття через слабкість, сп'яніння, втому тощо.*

Вибілювати зуби, *зневажл. Сміятися.*

Видавати **біле** за **чорне**. *Виставляти кого-, що-небудь зовсім інакшим, повністю протилежним.*

Від світу **білого** до **темної** ночі. *Від ранку до вечора; весь день.*

Віднести (відправити) на **Білу** гору. *Помістити кого-н.до психлікарні.*

Готують (купити) **білі** тапки. *Хто-н. скоро помре.*

Два **білих**, а третій, як сніг. *Нічого не вийшло, нічого не дісталоя.*

Дивитися самим **білим**. *Бути дуже сердитим, розгніваним, поглядати неприязно.*

Дійти (доводити) до **білого** жару. *Доводити когось до важкого психічного стану.*

До **білих** віників (пряників). *Дуже довго.*

До **білих** мух. *Дуже довго.*

До **білого** волосу. *з сл. дожити. До старості.*

До **білого** дня (світа). *До ранку, до світанку, поки розвидниться.*

До **білого** снігу. *Дуже довго, тривалий час.*

Доживати до **білого** волосу. *Закінчувати життєвий шлях.*

Дождать **білих** віників. *Чекати тривалий час.*

З **Білої** гори втік. *Хто-н. божевільний.*

З **білої** хати. *Дурнуватий.*

З резервією на **білу** гору їхати. *Ставати дурнуватим.*

За горою **Білою**. *Дуже далеко.*

За слізьми (сльозами) світа (світу) **білого** не бачити. 1. Гірко, невтішно плакати. 2. з сл. плакати, заплакати. Гірко, невтішно.

Зав'язано **білий** світ (китайкою). 1. Зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін. 2. Видати заміж, одружити кого-небудь (переважно нещасливо).

Казка про **білого** бичка. Що-небудь надумане, вигадане, нереальне.

Ловити **білі** метелики. ірон., рідко. Бавитися, як дитина; витрачати час на пустоці, займатися несерйозними справами і т. ін.

На **білий** світ не дивився б. Життя не миле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін.

На **білий** світ. Надвір, назовні; на свіже повітря.

На **Білу** гору крейду носити. Відповідь на запитання “куди йдеш?”, коли не хочуть признаватися.

Не бачити світу **білого**. 1. Тяжко страждати, зазнавати фізичних та моральних мук. 2. Бути ув'язненим, у неволі.

Нудити / занудити **білим** світом. 1. Перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності; нудьгувати. 2. по кому, за ким, без кого, чого і без додатка. Перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без когось, чогось. 3. Жити в тяжких умовах, не відчувати сенсу життя; животіти. 4. Бути незадоволеним життям, відчувати нехіть до життя.

Під **білим** світом. Серед усіх, у житті.

Поїхати (Пора) на **Білу** гору. Збожеволіти. Хто-н. пришелепенкуватий, дурнуватий.

Поїхати на **білій** кобилі. Збожеволіти.

Покидати **білий** світ. Помирати.

Пора вдягти (надягнув, вбуває) **білі** тапки. Хто-н. скоро помре.

Прощатися з **білим** світом. Умирати.

Рідня серед **білого** дня. Дуже далека рідня.

Світ **білий** закрився (замкнувся). кому, для кого і без додатка. 1. Хто-небудь помер, загинув. 2. Хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя.

Світу **білого** не видно. 1. Зовсім нічого не можна побачити, розрізнити зором; стає або стало темно (від сильної зливи, хуртовини, туману, пилу і т.ін.) 2. за ким. чим. Кого-небудь чи чогось дуже багато. 3. зі словоспол. стільки ..., що. Уживається для підкреслення великої кількості чого-небудь.

Серед **білого** дня (днини). 1. Відкрито, неприховано, не соромлячись. 2. Відкритий, неприхований.

Скоро **білі** тапки одягне. Хто-н. скоро помре.

Скоро будуть (куплять) **білі** тапки. Хто-н. скоро помре.

Скоро побачим у **білих** тапках. Хто-н. скоро помре.

Старий як **білий** світ. Дуже давній. споконвічний.

Тинятися по **білому** світі. Не знаходити собі місця.

Треба з свічкою серед **білого** дня шукати. Хто-, що-небудь трапляється, зустрічається дуже рідко.

Треба подарить **білі** тапки. Хто-н. скоро помре.

У **білий** світ, як у копієчку. Не туди куди слід, навмання.

У **білі** тапки пора. Хто-н. скоро помре.

Чорним по **білому**. Цілком чітко, зрозуміло і т. ін.

Як **білі** мухи полетять. Узимку.

Як грім серед **білого** дня. Несподівано, раптово, зненацька.

Як з **білої** гарячки, з сл. говорити, молоти, белькотіти і т. ін. Не зовсім осмислено, не обдуманно, згарячу.

Як Манька **білолучанська**. Криклива, недалеко жінка.

Як сніг серед **білого** літа. Неждано, раптово, несподівано; раптовий.

Блакитний

До **блакитного** змія. зі сл. напитися, попитися і т. ін. До нестями, дуже.

Бурий

Оказія **бурої** баби. *Що-небудь незвичайне, дивне, чудне.*

Сіро-буро-пошкарябаний. *Невизначеного кольору.*

Вишневий

Дати **вишневих** капель. *1) побити, віддубасити; 2) виляяти*

Вороний

Прокотити (прокотати) на **вороних** (з вітерцем). *Не проголосувати за когось, не обрати кого-небудь кудись.*

Сон **вороної** кобили. *Нісенітниця, безглуздя, дурниця.*

Голубий

Голуба каска. *Директор шахти.*

Голуба квітка. **Голубий** птах. *Нездійснена мрія.*

На блюдечку з **голубою** кайомочкою. *Робити щось з найбільшим комфортом для когось.*

У жилах тече **голуба (блакитна)** кров. *Хто-небудь відзначається родовитістю, аристократичністю і т. ін.*

Жовтий

В очах **жовтіє (жовкне, пожовтіло)**. *Хто-н. Втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фіз. болю, втоми, хвилювання і т. ін.*

Жовта карточка. *У кого-н. Хто-н. Недоумкуватий, божевільний.*

Жовта преса. *Не варта уваги преса, що не передає реальності подій.*

Жовтий диявол. *Горілка.*

Жовтороте пташеня. *Молода, недосвідчена людина.*

Жовчна печінка. *Погана, зла людина.*

З **жовтою** карткою. *Дурний.*

Схопити **жовтиків**. *Дуже замерзнути.*

Зелений

Бути в гостях у **зеленого** змія. *Напитися п'яним.*

В голові **зелені** овочі. *Недосвічений хто-н.*

В очах **зеленіє (жовтіє)**. *Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т. ін.*

В очах **зеленіє (позеленіло)**. *Хто-н. Втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фіз. болю, втоми, хвилювання і т. ін.*

Віднести на **зелений** клин. *Поховати, померти.*

Давати /дати **зелену** вулицю. 1. чому. *Безперешкодно пропускати що-небудь (перев. про залізничний транспорт).* 2. кому. *Створювати умови для швидкого просування по роботі, службі кого-небудь.* 3. чому. *Створювати умови для безперешкодного розвитку, поширення, виконання чого-небудь.*

До **зелених** чортиків. 1. *Дуже, надзвичайно.* 2. з сл. *напиватися і под.* *До повного сп'яніння.*

До **зеленого (блакитного)** змія. з сл. *напитися, попитися і т. ін.* *Надміру, до нестями, дуже.*

До **нових (зелених)** віників. з сл. *пам'ятати, не забути і т. ін.* *Дуже довго, тривалий період.*

Думать про **зелених** горобців. *Думати чи мріяти про щось нереальне, дивне, пусте.*

Жаба зелена. *Дуже скупа людина.*

З **зеленою** мухою в носі. *Хитрий, насмішуватий.*

Зелена вулиця. 1. *Безперешкодний шлях у розвитку, подоланні, досягненні і т. ін. чого-небудь.* 2. *заст. Покарання солдатів шпіцрутенами в кріпосницькій Росії.*

Зелений змій. *Горілка.*

Зелений півень. *Дуже молодий хлопець.*

Зеленим скошений. *Придуркуватий, несповна розумом.*

Зеленки напитися (купувати, продавати). *Збожжеволіти; нічого не розуміти.*

Потерпати від холоду, мерзнути.

Зеленку продавати. *Хто-н. дуже замерз.*

Зелено під носом. *Дуже молодий, недорослий.*

Зелено-рожеве. *Байдужий.*

Зелену топтати. *Жити, ходити по землі.*

Зелень пузата. *Жарт. Пустуни (про дітей).*

Із **зеленим** чаєм. *Несмачний.*

Молодий та **зелений**. *жарт. Який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін.*

На закудикину гору по **зелені** помідори. *Відповідь на запитання “куди йдеш?”, коли не хочуть признаватися.*

Немає **зеленого** поняття. *Хто-н. зовсім не може відповісти на просте запитання.*

Позеленіти од щастя. *Ірон. Стати нещасним, нещасливим.*

Сатана – **зелені** очі. *Лайлива назва лихої людини.*

Сатана з **зеленими** очима. *Лайлива назва лихої людини.*

Хвіст **зелений**. *Дуже молодий. (про хлопця).*

Як пекло **позеленіє**. *Не скоро, ніколи.*

Красний

В базарний день **красна** ціна. *П'ятак (дуже дешевий).*

До (для, задля, ради) **красного** слова (слівця). *Щоб справити враження, викликати ефект.*

Красна дівиця. *Дуже гарна дівчина.*

Красна дівка. *Райдуга.*

Красна тоня. *Перший у сезоні улов, звичайно найкращий.*

Красна ціна. *Гріш, ламаний гріш (п'ятак, мідний п'ятак, мідний гріш).*

Красне письменство. уроч. Художня література.

Не в бой, не в строй, не в **Красну** Армію. Нікуди негожий.

Прохідник про **Краснодону**. Той, хто не працює, ледарює, прогулює, пиячить.

Сидіти на **красному** стільці. Гарно жити.

Рожевий

Бачити (все) в **рожевому** світлі. Сприймати щось ідеалізовано, в кращому вигляді, ніж у дійсності.

Дивитися крізь **рожеві** окуляри (скельця, **рожеву** призму). Не помічати вад, недоліків у кого-небудь або в чомусь, бачити в комусь, чомусь тільки позитивне; ідеалізувати когось, щось.

Захотіти **рожевого** слоника. Забажати неможливого.

Рожевими фарбами. з сл. малювати, зображувати; поставати. Кращим, ніж є насправді, ідеалізовано, привабливо.

Рожеві мрії. Щось бажане, але, як правило, нереальне, нездійсненне.

У **рожевих** фарбах. з сл. малювати, зображувати; поставати. Кращим, ніж є насправді, ідеалізовано, привабливо.

Рябий

В очах **рябіє**. 1. Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т. ін. 2. У кого-небудь настає стан перенапруження, перевтоми і т. ін.

І (й) на **рябій** козі не під'їдеш. Про гордовиту, пихату людину.

Казка про **рябого** бичка. Що-небудь надумане, вигадане, нереальне.

Куди **ряба** витягне. Що буде, те й буде.

Обоє **рябоє**. У чомусь схожі, однакові.

Розказав Мирон сон **рябої** кобили. Збрехав.

Сон **рябої** кобили. Сон **вороної** кобили. Нісенітниця, безглуздя, дурниця.

Як баран на нові ворота **рябого** собаки. Зі сл. дивитися. Здивовано.

Рудий

Ані (ні) **рудої** миші. 1. Нікого немає; зовсім безлюдно, порожньо. 2. зі сл. нема, не було і т. ін. Абсолютно нікого.

Щоб побила **руда** глина. кого, лайл. Уживається як прокляття і виражає побажання кому-небудь нещастя, всього недоброго.

Як (мов, ніби) **руда** миша (миш) зимою. Згинути (напевне, обов'язково).

Сірий

Казка про **сірого** бичка. Вигадка, нісенітниця.

Сіра свита. заст., зневажл. Бідний селянин у дореволюційній Україні.

Сірий коник. Непомітна людина.

Сірі завелися. Про запущений огород.

Сіро-буро-пошкарябаний. Невизначеного кольору.

Синій

Аж **синій**. зі сл. бідний. Дуже, надзвичайно.

До **синіх** віників (пряників). Дуже довго.

За **синім** морем. За **синє** море. 1. нар-поет. У далеких краях; дуже далеко. 2. Де завгодно, скрізь.

Метр (метир) шкури, ложка **синьої** крові. Дуже худий.

Руки **посиніли**. у кого. Хто-небудь дуже замерз.

Синій ніс, жарт. П'яниця.

Синій птах, **синя** птиця. Символ щастя, ідеалу; те, що втілює для кого-небудь найзаповітніші мрії, прагнення.

Синіх птахів ловити. Мерзнути.

Синькою торгувати. Хто-н. дуже замерз.

Синьку продавати (торгувати). Дуже мерзнути.

Синя панчоха. зневажл. Суха, черства жінка, яка позбавлена жіночності, чарівності і цілком віддана науковим інтересам, книгам і т. ін.

Синя птиця. **Голубий** птах. *Нездійснена мрія.*

У голові **синій** туман. *Хто-н. дурний.*

Сивий

До першої **сивини**. *До старості, до немолодих років.*

До **сивини**. *До старості.*

До **сивого** волосу. *До старості.*

До **сивої** коси. *До старості.*

З **сивини** віків (століть). *З найдавніших часів, з минулого.*

Сива борода, *жарт. Мудра, з великим життєвим досвідом людина*

Сивіти (**посивіти**, засидітися) в дівках (дівкою). *Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжньою.*

Як бліх у **сивої** кобили. *Грубо. Дуже багато.*

Як коняка **сива**. *Зовсім не красивий.*

Темний

Дивитися через **темні** окуляри. *Надмірно перебільшувати вади кого-, чого-небудь; бачити к комусь, чомусь тільки негативне.*

Темне царство. *Відстале, некультурне суспільне середовище.*

Темний ліс. 1. *Щось незрозуміле, невідоме, заплутане і т. ін.* 2. *зі сл. душа, людина і т. ін. Такий, якого не можна або дуже важко зрозуміти; скритний, потайний, незрозумілий.*

Ходити з **темними** очима. *Бути неосвіченим, неписьменним, неграмотним.*

Червоний

Аж п'яти **почервоніли**. *Про сильне відчуття сорому.*

Аж **червоні** вогні в очах мигтять (блискотять). *у кого. Хтось погано себе почуває, відчуває наближення стану запаморочення.*

Виступати **червоною** ниткою. *Бути основним, провідним у кому -, чому-небудь, наскрізь пронизувати щось.*

До **червоних** віників (пряників). *Дуже довго.*

Ні в дугу, ні в **Червону** Армію. *Нікуди, нінащо.*

Почервоніти як рак. *Дуже засоромитися.*

Проходити **червоною** ниткою (стрічкою). *Бути основним, провідним у кому-, чому-небудь, наскрізь пронизувати щось.*

Пускати **червоного** півня. *Підпалити що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти.*

Сховать під **червоне** сукно. *Приховати, затягти судову справу.*

Червона юшка. *Кров.*

Червоний півень. *Пожежа.*

Червоні вітрила. *Заповітна мрія, сподівання на щось.*

Чорний

Аж у роті **чорно**. *Хто-небудь дуже злий, лютий, сердитий.*

Амінь могила, **чорний** гроб. *Кінець, смерть.*

В (у) роті **чорним** бархатом вислано. *Про людину, що злословить, лається.*

Держати (тримати) в **чорному** тілі. *кого. 1. Утискувати, визискувати когось. 2. Суворо поводитися з ким-небудь, позбавляти когось можливості виявляти свої здібності.*

Захотіти хліба **чорного** з маслом машинним. *Вимагати незвичайного, недоступного.*

Нагнати **чорну** хмару. *на кого. Псувати настрій кому-небудь; засмучувати когось.*

Напитися молока з-під **чорної** кобили (корови). *Збожеволіти.*

Перебиватися на **чорному** хлібі. *Жити в нестатках, злиднях.*

Про (на) **чорний** день. *На випадок крайньої скрути, про запас.*

Про (на) **чорну** годину. *На випадок крайньої скрути, про запас.*

Різати по **чорному**. *Провалювати справу.*

Робити як **чорний** віл. *Тяжко працювати.*

У носі **чорно**. *Хто-н. дуже злий.*

Чорна година. *на кого, лайл. Уживається для вираження великого незадоволення, злості і т. ін.*

Чорна доля. *Тяжке, трагічне життя у кого-небудь.*

Чорна душа. *Погана, зла людина.*

Чорна злість. *Хтось дуже злий на когось.*

Чорна меланхолія. *Тяжкий депресивний стан.*

Чорна невдячність. *Вживається для вираження надзвичайної невдячності.*

Чорна пляма. *Що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь.*

Чорна смерть. *заст. Чума.*

Чорна хвороба. *Епілепсія*

Чорне діло, **чорна** справа. *Підступні, брудні дії, які викликають огиду, осуд.*

Чорне золото. *1. Нафта. 2. Кам'яне вугілля.*

Чорне слово. *Лайливий вираз із згадування чорта.*

Чорний віл на ногу наступив. *кому, заст., жарт. Хто-небудь одружився і зазнав усіх неприємностей, пов'язаних з подружнім життям.*

Чорний ворон. *Машина, в яку забирають заарештованого.*

Чорний кіт (кішка) пробіг (пробігла). *Хто-н. посварився з кимсь, між ким-неб. виникла негода, склалися напружені стосунки.*

Чорні дні, **чорний** день. *Дуже тяжкий час, сповнений страждань, постійної небезпеки, нужди і т. ін.*

Чорні хмари зібралися. *Кому-, чому-небудь загрожує неприємність, горе, біда і т. ін.*

Чорні хмари нависають. *Кому-, чому-небудь загрожує неприємність, горе, біда і т. ін.*

Чорно перед очима. *у кого, кому. Хто-небудь дуже знесилений, утомлений (від переживання, хвороби, важкої праці і т. ін.)*

Чорної пам'яті. Уживається для вираження негативного ставлення при згадці про кого-, що-небудь.

Щоб прийшла **чорна** година. на кого, лайл. Уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чого-небудь та побажання нещастя комусь.

Як **чорна** хмара. Дуже сумний, похмурий. невеселий, невдоволений.

Як **чорний** віл у ярмі. Дуже важко, надмірно.